

bilimname XXXVIII, 2019/2, 125-169
Geliş Tarihi: 11.10.2019, Kabul Tarihi: 20.10.2019, Yayın Tarihi: 31.10.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.632275>

20. YÜZYILIN İLK YARISINDA LÜBNAN'DA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN EDEBİYATÇI VE ÇEVİRMEN ÖNDERLERİNDEN BİRİSİ: FLİKS FÂRİS*

© Muammer SARIKAYA^a

Öz

Arap çeviri tarihinde bireysel bir bilimsel etkinlik olarak görülen çevirinin devlet politikası kabul edildiği, devlet tarafından teşvik edilerek desteklendiği, bunun da ötesinde çevirmenlerin siyasi otorite tarafından yönlendirildiği iki dönem vardır. Bunlardan birincisi Abbasi halifelerinden 2. Mansur döneminde başlatılan ve Me'mun döneminde zirveye ulaşarak kurumsallaşan dönemdir. Bu dönemin çevirileri genellikle tıp, kozmografya, mühendislik ve mantık ile ilgili olup, daha çok Farsça ve Sanskritçe gibi ara dil üzerinden Arapçaya yapılmıştır. Bu nedenle dönemi felsefi-tıbbî çeviri dönemi olarak isimlendirebiliriz. İkinci dönem 1773 yılında Katolik Hıristiyan grupların Fransa'dan Lübnan'a göç ederek, burada birçok okul kurmalarıyla başlayıp Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği döneminde (1805-1848) zirveye ulaşan dönemdir. Avrupa üniversitelerinin ders kitaplarının ve mühendislik bilimlerinin Arapçaya çevirisine ağırlık verildiği bu dönemi de bilimsel çeviri dönemi olarak isimlendirebiliriz. 1850'li yıllarda Batıda dil ve çeviri eğiti olarak ülkelerine dönen burslu öğrencilerin Avrupa ülkelerinde tanıdıkları öykü, hikâye, roman, masal, tiyatro, anı, seyahatname gibi edebi türleri Arapçaya çevirmeleriyle başlayan dönemi de edebi çeviri dönemi olarak isimlendirebiliriz. Bu dönemde çevrilen eserler öncelikli olarak özgürlük, eşitlik ve kardeşlik temalarını ele alarak Fransız ihtilalini Arap ülkelerine yaymayı hedeflediğinden bu dönemi ideolojik çeviri dönemi olarak adlandırmak da mümkündür. 1882 Lübnan doğumlu Flîks Fâris edebi/ideolojik çeviri döneminin önde gelen temsilcilerinden birisidir. Şair, hatip, yazar, çevirmen ve hukukçu birisidir. Arap olmasına karşın İttihat ve Terakki Cemiyetinin Lübnan sorumlusudur. Osmanlı

* Bu makalenin Flîks Fâris'in hayatıyla ilgili ikinci bölümü kısmen 26-27 Kasım 2007 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Batı'daki Doğu, Uluslararası Doğu Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur.

^a Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, muammer.sarikaya@hbv.edu.tr

devletin Lübnan'ı idaresine şiddetle karşı çıkmış, bu uğurda başta gazete ve dergiler olmak üzere edebiyat mahfilleri, gizli cemiyetler ve masonik yapılanmalarla omuz omuza mücadele ederek, Suriye ve Lübnan'da Osmanlı karşıtı bir Arap milliyetçilik akımının başlaması ve Arap ulus devlet anlayışın gelişmesi için elinden gelini yapmıştır.

Anahtar kelimeler: Çeviribilim, Arap çeviri tarihi, Flîks Fâris, Arap milliyetçiliği, Lübnan

**ONE OF THE LITERARY AND TRANSLATOR LEADERS OF ARAB
NATIONALISM IN LEBANON IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY:
FLÎKS FÂRİS**

In the history of Arabic translation, there are two periods in which translation, which is seen as an individual scientific activity, is accepted as a state policy, encouraged and supported by the state, and beyond that, translators are guided by political authority. The first is the translation period, which was initiated during the reign of the Abbasid caliph 2nd Mansur and reached its peak during the caliph al-Ma'mun. The translations of this period were mainly related to medicine, cosmography, engineering and logic, and were mostly translated into Arabic through Persian and Sanskrit. Therefore, we can name the period as the period of philosophical-medical translation. The second period began in 1773 when Catholic Christian groups emigrated from France to Lebanon and established many schools there, reaching the peak during the reign of Egypt Governor of Kavalali Mehmet Ali Pasha (1805-1848). This period, which focuses on the translation of textbooks and engineering sciences of European universities into Arabic, can be named as the period of scientific translation.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş: Araplarda Çeviri Tarihi

Arap yazın tarihinde çoğunlukla bireysel bir bilimsel etkinlik olarak görülen çevirinin bir devlet politikası kabul edildiği, devlet tarafından teşvik edilerek desteklendiği, bunun da ötesinde çevirmenlerin siyasi otorite tarafından belirlenen kimi eserleri çevirmeye zorlandığı iki dönem vardır. Bunlardan birincisi Abbasi halifelerinden 2. Mansur döneminde (754-775) başlatılan ve Me'mun döneminde zirveye ulaşarak kurumsallaşan dönemdir. Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda Mansur dönemi çevirileri genellikle tıp, kozmografya, mühendislik ve mantık ile ilgili olup, daha çok Pehlevice, Farsça, Hintçe, Süryanice ve Sanskritçe gibi "köprü dil" üzerinden Arapçaya

yapılmıştır.¹ Bu dönemde Bağdat'ta kurulan Beytü'l-hikme'de (hikmet evi), istihdam edilen 70 civarındaki mütercim direkt Latince'den Arapçaya veya Aramca, İbranice, Sanskritçe ve Süryanice gibi aracı bir dil üzerinden Yunan bilim ve felsefesine ait eserleri, özellikle de Platon, Aristo, Batlamyus, Hipokrat ve Calinos'un eserlerini Arapçaya çevirdi.² IX-X. Yüzyıllar Abbasiler dönemi çeviri hareketinin zirveye ulaşarak altın çağını yaşadığı yıllardır. Bu dönemde Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 256/870), Huneyn b. İshâk (ö. 260/873), İshâk b. Huneyn (ö. 298/910), Hubeys b. el-Hasen, Sâbit b. Kurra (ö. 288/901) ve Kustâ b. Lûkâ (ö. 299/912 [?]) gibi Arapça kültüründe çeviri faaliyetinin en yetkin ve sürükleyici ustaları da bu çağda etkinlik göstermiştir.³ Huneyn b. İshâk ve ardından Sâbit b. Kurra el-Harrânî başkanlığında oluşturulan ekip sayesinde eserlerin düzgün çevrilmesine, daha önce yapılan bozuk çevirilerin düzeltilmesine özen gösterildi.⁴ Çeviri etkinliği daha sonra Ebû Bişr Mattâ b. Yûnus (ö. 328/940) ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Adiy (ö. 364/974) gibi bilim adamları tarafından devam ettirilmiştir. Abbasi devletinin Sünnî çizgiden ayrıldığı, devletin resmi ideoloji olarak Mutezili düşüncüyü benimsediği bu dönemde, başta ehl-i sünnet olmak üzere Şia, Hariciler ve Kaderiyye gibi çeşitli fraksiyonlar arasında yaşanan şiddetli tartışmalarda, rakiplerini susturmak ve ellerini güçlendirmek isteyen Mutezile yazar ve düşünürleri Aristo mantığı ve Yunan felsefesi silahına sarıldı. el-Me'mûn'un, dinî meseleleri akılcı bir yaklaşımla çözme eğilimi ve akıl yürütmeye dayalı kelim tartışmalarının ortaya çıkardığı düşüncelere dayalı din politikasını besleyen en iyi araç çevirilerdi. Onun döneminde çeviri çalışmalarının zirvede olmasının ardında yatan nedenlerden biri de budur.⁵

Mısır, Lübnan ve Suriye'de çevirinin bir devlet politikası olarak benimsendiği ikinci dönemin Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1769-1849) Mısır valiliği döneminde (1805-1848) başladığı söylene de bu tarihi daha da geriye götürerek sistematik çeviri hareketinin ikinci aşamasını 1773 yılında Katolik Hıristiyan grupların Fransa'dan Lübnan'a göç ederek burada birçok

¹ Mustafa Demirci, *Beytü'l-hikme* (İstanbul: İnsan Yay., 1996), 123; Gürkan Dağbaşı, "Abbasi Dönemi Çeviri Faaliyetleri", *Eskiye*, 27 (Güz 2013): 184.

² Bu yazar ve düşünürlerin Arapçaya çevrilen eserlerinin bir listesi için bkz.: Demirci, *Beytü'l-hikme*, 95-110.

³ Eyyüp Tanrıverdi, "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 12/23 (2007/2): 94.

⁴ Muammer Sarıkaya, "el-Câhiz'dan es-Safedî'ye Çeviri Teorisi", *Bilimname* 3 (2003/3): 144.

⁵ Mehmet Hakkı Suçın, *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni* (Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012), 38-39.

okul kurmalarıyla başlatmak mümkündür. 1805 yılında Babiali tarafından Mısır valisi olarak tanınan Mehmet Ali Paşa, Mısır'da siyasi otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra nüfuzunu Lübnan ve Suriye'yi de içine alacak şekilde genişletmiştir. Zaman zaman Osmanlı idaresine başkaldıran, Suriye ve Lübnan'ı Osmanlıya bırakmak istemeyen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı üzerinde baskı oluşturmak amacıyla Batılı ülkelere yakınlaşma siyaseti gütmüş, Osmanlıya karşı onları sürekli kışkırtmıştır.

Suriyeliler Akdeniz'e komşu batılı devletlerle sürekli bir iletişim içerisinde olan Orta doğu halklarının başında gelmektedirler. Kıyılarında birçok Latin prenslikler kurulmuş, toprakları haçlı savaşlarına sahne olmuştur. Kudüs'ün Müslümanlar tarafından haçlılardan geri alınmasından itibaren Suriye ve Lübnan'da Fransız varlığının gizli de olsa devam ettiği, hatta Fransa'nın bölgede bir krallık kurmayı düşündüğü bilinmektedir. Katolik Hıristiyanlığı temsil eden ve Roma'daki Papaya bağlı olan bu grubun dini liderleri olan patrik ve piskopos ve rahipler papalık makamını ziyaret etmek, Roma'nın dini eğitim veren okullarında dini eğitim almak ve aldıkları eğitimi Lübnan ve Suriye'de yaymak üzere sık sık Roma'ya gittiklerinden bu Katolik grup arasında İtalyanca ve Fransızca bilenlerin sayısı çok fazlaydı.⁶ Osmanlı idaresinden memnun olmayan Fransız sempatzanı bu grup, Lübnan Emiri II. Fahreddin el-Ma'nî'nin (1572-1635) Lübnan'daki Dürzi ve Marunileri birleştirerek Osmanlı'ya karşı isyan etmesi üzerine Fransız konsolosluğuna müracaat ederek onların tarafında yer aldıklarını açıkladılar. Rusya ve Yunanlılar tarafından desteklenen Ortodoks Hıristiyanlar bu durumdan rahatsız olması üzerine iki grup arasında zaman zaman iç savaşa varan tartışmalar yaşanmıştır. Dili kültürel aktarımın en önemli ve etkili aracı gören Fransızlar Katolik Hıristiyanları himayelerine alarak Suriye ve Lübnan bölgesinde, entelektüeller arasında Fransızcanın yayılması için çaba sarf etmişlerdir.

Osmanlı kaynaklarında Bilâdü's-Şâm olarak isimlendirilen Lübnan ve Suriye'de siyasi otoritenin sık sık el değiştirmesi üzerine bölgede yaşayan bu çokdilli ve çokkültürlü kesim Lübnan, Suriye, Mısır ve Fransa arasında sık sık yer değiştirmiştir. 18. yüzyılın başlarında Kahire'ye ve aralarında İskenderiye'nin de olduğu kuzey liman kentlerine yapılan yoğun göçler sonunda kimi mahalleler tamamen Suriye ve Lübnanlı bu göçmenlerin kontrolüne geçmiş, Mısırlılar tarafından bu göçmenlere "Şevâmm/Şamlılar"

⁶ Cemâlüddîn eş-Şiyyâl, *Târîhu't-terceme fî Mısır fî ahdi'l-hamleti'l-Ferensiyye* (ez-Zâhir: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1420), 51-52.

ve “Duhâlâ/Sığıntılar” adı verilmiştir.⁷ Ayrıca Corcî Zeydân ve Ferah Antûn gibi Lübnanlı edebiyatçılar görüşlerini Mısır’da daha rahat kaleme alacaklarına inanarak Mısır’a göç etmişlerdir. Zamanla Şamlıların limanlardaki ticareti ele geçirmesi, siyasette etkin olmaları ve kültürel hayatı istedikleri gibi yönlendirmeleri başta Mustafa Kâmil gibi Mısır milliyetçilerinin, Kıptilerin ve Yahudilerin tepkisini çekmiştir.⁸

1798 yılında Fransa’nın Mısır’ı işgali sırasında Napolyon Suriye ve Lübnan’dan gelen hem Arapça hem de Fransızca bilen gençleri; Jean Michel Venture, Piere Amédee Jaubert, Jean Joseph Marcel, Dgnis Delaporte, Antoine Galland, Bracérnich, Belletéte ve l’Homaga gibi Fransız Üniversitelerinin Şarkiyat bölümlerinde Arapça öğrenen Fransızları⁹, Malta zindanlarından aldığı Arapça bilen savaş esirlerini ve forsaları tercüman olarak kullanmıştır.¹⁰ Bu çevirmenlerden bir kısmı ayrıca işgal sonrası yönetim divanlarında resmi üye olarak görev yapmışlardır. Napolyon ordusuyla birlikte gelen ancak Fransa tarafından oluşturulan çeviri komisyonlarında veya Fransızların çekilmesinden sonra Mısır hükümetinin hizmetine girmeyip, bağımsız çeviri yapmayı ve çalışmayı tercih eden oryantalistler de bulunmaktadır. Asselin de Cherville, 19 yüzyıl Avrupa’sının en büyük oryantalisti kabul edilen Edward William Lane, Baron De Kremer, Salomon Munk ve Muller isimleri ilk anda akla gelenlerdir.¹¹ Bu müsteşriklerin bir kısmı işgal sonrası Mısır’da kalarak oryantalist çalışmaları başlatmışlardır.

Napolyon, Mısır’da kurduğu yeni yönetimde 9 üyeden oluşan divanın iki üyesinin Arapça ve Fransızca bilen tercümanlardan seçilmesini emretmişti.¹² Napolyon ordusuyla birlikte Mısır’la ilgili her şeyi araştıran ve kayda geçiren bilim adamları, edebiyatçılar ve felsefecilerden oluşan bazı gruplar da Mısır’a gelmişti.¹³ Ancak bu çevirmen ve bilim adamlarının büyük bir kısmı Napolyon ordusu Mısırdan çekilirken ordu ile birlikte Mısır’dan

⁷ Şiyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 52; Kostantin el-Hûrî el-Bâşâ, *Muhâdara fi tarîhi tâifeti’r-Rûm el-Katolîk fi Mısır* (Kahire: Y.y., 1359/1930), 7; Bûlus Kar’al’i, *es-Sûriyyûn fi Mısır* (Kahire, el-Matbaatu’s-Sûriyye, 1928), 82-83.

⁸ Şiyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 53.

⁹ Bu mütercimler ve diğerleri için bkz.: Câk Tâcir, *Hareketü’t-terceme bi Mısır hilâle’l-karni’t-tâsi’a ‘aşer* (Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2013), 12 vd.

¹⁰ Sâlim el-Ayyis, *et-Terceme fi hidmeti’s-sekâfeti’l-cemâhîriyye* (Dimeşk: İttihâdü’l-küttâbi’l-Arab, 1999), 15-16; eş-Şiyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 36, 46-49.

¹¹ Biyografileri ve çeviri faaliyetleri için bkz.: Tâcir, *Hareketü’t-terceme*, 45-49.

¹² eş-Şiyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 37.

¹³ eş-Şiyyâl, *Târîhu’t-terceme*, 17.

ayrılmıştır.¹⁴ Bu dönemde Mısır'da biri resmi emir, ferman, belge ve dokümanların çevirisinde uzmanlaşan resmi/bürokratik çeviri, diğeri de bilimsel çeviri olmak üzere iki farklı çeviri hareketi göze çarpar.¹⁵ Bu dönemde Fransızların Mısır'a bıraktığı medeniyet izlerinin kökünün eğitime dayandığı düşüncesini taşıyan M. Ali Paşa Mısırlıları harekete geçirerek bu süreçten sonra zorunlu eğitimi getirir ve ilim heyetlerini Fransa'ya göndermeye başlar.

a. Mısırdaki Mehmet Ali Paşa Döneminde Çeviri

Mehmet Ali Paşa üç aşamalı bir çeviri politikası izler. 1805-1831 yılları arasındaki birinci aşamada matbaacılığı öğrenmeleri, yabancı dil öğrenimi ve çeviri yetkinliği kazanmaları için anadili Arapça olan Arap gençlerini burslu olarak Avrupa ülkelerine gönderir. Mısırdaki İtalyan etkisi sebebiyle ilk öğrenci grubu 1813'te İtalya'ya gönderilir. Ardından ikinci grup 1818'de Fransa'ya gönderilir.¹⁶ 1821 yılında üçüncü grup Fransa'ya gönderilir. Avrupa dillerini ve çeviri sanatını öğrenmeleri için burslu öğrenci gönderilmesi 1849 yılına kadar devam etmiştir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerine ilk gönderilen kişi Osman Nureddin'dir. 1809-1814 yılları arasında 5 yıl Pisa ve Livorno'da 3 yıl da İngiltere ve Fransa'da kalan Osman Nureddin 1817'de Mısır'a dönünce 1821-1822 yılları arasında Bulak okulunu ve kütüphanesini kurdu. Avrupa'da iken Mehmet Ali Paşa onu 50000 rupilik kitap satın almakla görevlendirdi. Bu kitapların büyük bir bölümü Fransızcaydı. 1818'de 600 Fransızca kitap satın almasını emretti. 1826'da Mısır Fransız konsolosluğu tarafından Mehmet Ali Paşa'ya askeri ilimlere ait kitaplardan oluşan bir kütüphane hediye edildi. 1826'da Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenciler 1830'da Mısır'a dönünce bu öğrenciler Kahire kalesinde alıkonuldu ve her biri Fransızca bir kitap çevirmeden kaleden çıkmalarına izin verilmedi.

Napolyon tarafından broşür ve bildiri basmak için Mısır'a getirilen iki matbaanın¹⁷ kültürel kalkınmadaki etkisini gören Mehmet Ali Paşa, Fransız ordusunun yenilerek geri çekilmesi ve geri çekilirken iki matbaayı geri götürmeleri üzerine, Suriyeli Nicolas Massabki adlı bir Rum gencini 1811-1821 yılları arasında 10 yıl süreyle matbaa teknolojisini öğrenmesi için Fransa'ya gönderdi. Onun Mısır'a geri dönmesi üzerine 1823 yılında Mısırdaki

¹⁴ Abdurrahman b. Hasan b. İbrahim el-Cebertî, *Târîhu 'acâ'ibi'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr* (Y.y: Bulak, 1297), 3: 197. Dönemin Mısırlı yazarı el-Cebertî ve çevirmen Nikola et-Türk daha sonra yazdıkları eserlerle "Fransız ihtilalinin tarihçileri" olarak ünlenmişlerdir.

¹⁵ eş-Şiyyâl, *Târîhu't-terceme*, 33-34; Tâcir, *Hareketü't-terceme*, 12.

¹⁶ Tâcir, *Hareketü't-terceme*, 27.

¹⁷ eş-Şiyyâl, *Târîhu't-terceme*, 36.

Bulak matbaası kuruldu. Arapçaya çevrilen kitapların basımına öncelik veren bu matbaada ilk olarak rahip Rafael Zakhour'un¹⁸ Niccolo Machiavelli'den çevirdiği *Prens* adlı eserleri basıldı. Bu dönemde Fransızca bilen ve Napolyon ordusunda çevirmenlik yapan, neredeyse tamamı Hıristiyan Ermeni veya Rum olan Yusuf Ferhât, Mîhâîl Kahîl, Rafael Zakhour, Mihâîl Sabbâg, Cebrâîl et-Tavîl, Yakûb b. Yusuf ve Nikola et-Türk gibi Suriye'de yaşayan çevirmenleri istihdam ederek Mısırda bir çeviri hareketi başlattı.¹⁹ İlk burslu öğrenci kafilesi içerisinde Artin Efendi isimli bir Ermeni'yi de Avrupa'ya gönderdi. Mehmet Ali Paşa'nın öğrencileri Batı'ya göndermekteki amacının her ne kadar öğrencilerin teknik ve bilimsel alanlarda eğitim almalarını sağlayarak gelişime katkı sunmaları olsa da, Avrupa edebiyatının Mısır'a taşınması bu öğrenciler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.²⁰

Fransa'ya gönderilen heyetin başında bulunan Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî ve bir kısım burslu öğrencinin 1831 yılında Mısır'a dönmesiyle başlayıp 1835'e kadar süren ikinci aşamada Arap kültürü ve Batı kültürü arasında çeviri vasıtasıyla bağ kurulmaya çalışılır. Bu öğrenciler bir taraftan yabancı dil ve çeviri eğitimi verirken, diğer taraftan çeviri yapmaya çalışırlar. 1835 yılında Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî yönetiminde 'Diller Okulu'nun kurulması ve benzer statüde okulların açılmasıyla çeviride üçüncü aşama başlamış olur.²¹ 10 Eylül 1834 yılında bir ferman yayınlayan Mehmet Ali Paşa, Avrupa'ya giden bütün öğrencilere, öğrenim gördükleri okullardaki bütün İtalyanca ve Fransızca ders kitaplarını Arapça ve Türkçeye çevirmelerini emretti.²² Batı dillerinden çevrilerek İstanbul'da basılan Türkçe kitapların birçoğunu Bulak matbaasında yeniden bastırıldı.²³ Bu dönemde çeviri sadece Avrupa dilleriyle sınırlı olmayıp, devlet denetiminde Avrupa dillerinden Türkçeye sistemli bir çeviri hareketi vardı. Bu bağlamda 61 kitap Türkçeye çevrilmiştir. Buna karşılık Arapçadan Türkçeye çevrilen kitapların sayısı sadece 6'dır.

Avrupa dillerinden Arapçaya çevrilen kitaplar arasında askerlik, harbiye ve bahriye ile ilgili kitaplar ilk sıradaydı. Mısır ordusunda subaylar

¹⁸ Mısırda Fransız işgal komutanlarından olan Jacques François Menou'nun yanında baş tercüman olarak resmi belge çevirisi işinde çalıştıktan sonra Mehmet Ali Paşa zamanında bilimsel çeviri işinde çalışmıştır. İlyas Fahr adında daha düşük rütbeli bir tercümanla birlikte çalışmıştır. Daha sonra Fahr ailesi başta Joseph de Basile Fackr olmak üzere birçok çevirmen ve diplomat yetiştiren bir aile olarak meşhur olmuştur. eş-Şiyyâl, *Târîhu't-terceme*, 57.

¹⁹ eş-Şiyyâl, *Târîhu't-terceme*, 51-61.

²⁰ Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)* (Ankara: Fatih Dağıtım, 2015), 15.

²¹ Bu dönemde açılan Dil okullarında hoca olarak ders verenler pek bilinmemekle birlikte öğrenci olarak öğrenim görenlerin listesi için bkz.: Tâcir, *Hareketü't-terceme*, 37-40.

²² Tâcir, *Hareketü't-terceme*, 26-27.

²³ Tâcir, *Hareketü't-terceme*, 27.

Türk, Çerkez veya Arnavut olduğundan Fransızcadan Türkçeye 53 kitap çevrildi. Arapçaya çevrilen kitap sayısı sadece 8'dir. Çeviri yapılan bütün alanlar göz önünde bulundurulduğunda Fransızcadan Arapçaya 111 kitap çevrilirken, İngilizceden Fransızca aracılığıyla Arapçaya çevrilen kitap sayısı 3'tür. Örneğin Cemâluddîn eş-Şiyyâl'e göre bu dönemde tercüme edilen kitapların sayısı 187'dir.²⁴ Luvîs Avad'ın sayımına göre Mehmet Ali Paşa'nın emriyle Batı dillerinden Türkçe ve Arapçaya çevrilen kitapların toplam sayısı 191 olup, bunların 64'ü askeri ilimlerle, 34'ü tıpla, 22'si veterinerlikle, 31'i mühendislik bilimleri, cebir, matematik ve mekanikle, 7'si fen bilimleri, kimya, eczacılık ve madencilikle, 3 kitap ise tarım ve botanikle ilgilidir. Tarih alanında çevrilen kitapların sayısı 14, gezi edebiyatı alanında 4 ve coğrafya alanında 3 kitap çevrilmiştir. Eğitim, mantık, felsefe, sosyoloji ve siyaset ilmi alanlarında birer kitap çevrilmiştir. Edebiyat alanında çevrilen tek kitap Fenelon'un *Les Aventures de Télémaque* adlı eseri olup Rifâ'a et-Tahtâvî tarafından Sudan'da sürgünde olduğu yıllarda *Mugâmerât Telemâk* adıyla Arapçaya çevrilmiştir.²⁵ Buna karşılık Âyide İbrâhîm Nasr'a göre çevrilen kitapların sayısı 261'dir.²⁶ Hazırlanan istatistiklere göre her ne kadar bu dönemde telif edilen ve Batı dillerinden çevrilen kitapların sayısında farklılık olsa da, bütün bu istatistikler Mehmet Ali Paşa döneminde çevirinin canlılığını ve mütercimlerin hem eğitim, hem de ücret konusunda devlet tarafından desteklendiğini ortaya koymaktadır. Sayıların farklı olması çevrilen küçük kitapçıkların da sayılması veya sayıya dâhil edilmemesi ve Arapça dışında, örneğin Türkçeye çevrilen kitapların sayıya eklenip eklenmemesiyle ilgilidir.

1820-1850 yılları arasındaki bilimsel çeviri hareketi kapsamında hazırlanan bu üç istatikselsel veri birleştirildiğinde aşağıdaki gibi bir tablo hazırlamak mümkündür:²⁷

Aşağıdaki tabloya göre 1820-1850 yılları arasında Mısır'da 726 kitap çevrilmiştir. O günkü şartlara göre bu sayı çok yüksek bir sayıdır. Çevrilen kitapların tek tek isimleri kaydedilmediğinden böylesine abartılı bir sayıya ulaşılmıştır. Üstelik çevrilen aynı kitabın üç istatistikçi tarafından ayrı ayrı

²⁴ Cemâluddîn eş-Şiyyâl, *Târîhu't-terceme ve'l-hareketu's-sekâfiyye fî asri Muhammed Ali* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1951), Ek-1 ve Ek-2.

²⁵ Luvîs Avad, "et-Terceme ve't-tetavvuru't-ta'bîrî'l-edebî", *Sekâfetuna fî mufteraki't-tarîk* (Beyrut: Dâru'l-âdâb, 1974), 166.

²⁶ Âyide İbrâhîm Nasr, *Hareketü neşri'l-kütüb fî Mısır fî'l-karnî't-tâsi'a aşer* (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1994), 283.

²⁷ Sâ'ir Dîb, "Tercemetü'l-ulûm ve mesâ'iruhâ fî's-sekâfeti'l-Arabiyye: Muhâvele fî siyâsâti't-terceme", *Tebeyyun*, 2/6 (Sonbahar 2013). Doi: 10.12816/0007225 erişim: 25. 5. 2019, <https://platform.almanhal.com/Reader/2/54938>

listeye dâhil edilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 1. 1820-1850 yılları arasındaki bilimsel çeviri hareketi

Zaman & İlimler	1820'li yıllar	1830'lu yıllar	1840'lı yıllar
Diller	28	61	61
Sosyal Bilimler	25	56	52
Din Bilimleri	13	26	50
Edebiyat	11	52	52
Fen Bilimleri	9	24	57
Uygulamalı Bilimler	9	68	72
Toplam	95	287	344

Arap ülkeleri içinde Batı kültürünün etkisi en fazla Suriye ve Mısır'da görülür.²⁸ Bu bölgelerden birçok genç Batı dil ve bilimlerini öğrenmek üzere Avrupa'da eğitim alarak ülkelere geri döndüklerinde hepsi kendi ülkelerinde bir kültürel Rönesans gerçekleştirmek arzusu taşıyorlardı. Batı dillerinin öğrenimiyle başlayan süreç, batı biliminin çevirisiyle devam etmiş, batı kültürünü aksettiren eserlerin de çevrilmesi sonucu batı kültürünün ithaliyle sonlanmıştı. Arap dünyası içerisinde sanat, kültür ve edebiyat alanında açık farkla öne geçen Mısır'da çevirilerle başlayan kalkınma hareketi modern Arap edebiyatının ortaya çıkması için uygun ortamı hazırlamıştır.

1820 yılından itibaren Lübnan'a doğru Katolik ve Ortodoks Hıristiyan göç dalgalarına Protestan göçleri de eklenir. Bölgedeki hoşgörü ortamını değerlendirerek Lübnan'a gelen Amerikalı ve Fransız oryantalistlerin yanı sıra Osmanlı yönetimindeki Lübnan'da demografik yapının İngiltere ve Fransa'nın teşvikiyle Hıristiyan nüfus lehine hızla değişmeye başlaması üzerine Osmanlı devleti çözüm olarak Fransa'nın Cezayir'de uyguladığı soykırımdan kaçan bir grup Müslümanı Lübnan'a yerleştirir. Hıristiyan cemaatler açtıkları okullarda ilkokuldan itibaren modern anlamda yabancı dil eğitimine öncelik verirler. Bu okullarda Hıristiyan teolojisi, Mantık ve Felsefenin yanında Fransızca ve İtalyanca gibi modern diller ile eski dillerden Süryanice, Latince ve Yunanca öğretiliyordu.²⁹ Mehmet Ali Paşa'nın yerine 1832'de Mısır valisi olan oğlu İbrahim Paşa (1789-1848) zamanında Avrupa

²⁸ Ahmet Kazım Ürün, *Modern Arap Edebiyatı* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015), 6.

²⁹ Nikola Ziyâde, *Eb'âdu't-târîhi'l-Lübnânî el-hadis* (Lübnan: Ma'hedu'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye, 1972), 133-334.

lkelerinden Suriye ve Lübnan'a gç edenlerin sayısındaki artışla doğru orantılı olarak bu göçmenlerin açtıkları okulların sayısında bir artış gözlendi. Osmanlı ile arası iyi olmayan İbrahim Paşanın, yayılma politikasına destek bulmak ve özellikle İngiltere'nin teveccühünü kazanmak amacıyla işgal altında tuttuğu yerlerde yaşamakta olan gayri Müslimleri Müslümanlarla eşit hak ve hukuka kavuşturması, hatta bazı hususlarda onları daha da imtiyazlı bir hale getirmesi Mısır, Lübnan ve Suriye'de Arap milliyetçiliğinin yeniden canlanması için uygun ortamı hazırladı.³⁰ Dini ve kültürel açıdan Avrupalıların Filistin'de mekn tutmalarını destekleyen İbrahim Paşa 1838'de Kudüs'te ilk İngiliz konsolosluğunun açılmasına, bölge içinde çeşitli yerlerde konsoloslukların ihdasına izin verdi. Din cemaatlerin ve misyonerlik etkinliklerinin kurumlaşmasına gz yumdu. Bu serbestinin bir sonucu olarak 1839'da Kudüs'te bir Protestan piskoposluğu açıldı, İngiltere ve Prusya'nın desteği ile bir Protestan kilisesi inşaatına başlandı. Bu dönemde başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa lkelerinden Katolik Hıristiyanların Suriye, Lübnan ve Mısır'a gçleri artarak devam etti. Anadilleri Arapça olmayan bu göçmenler çok kısa sürede Arapçayı ğrenerek Batı dillerinden Arapçaya eviriler yapmaya başladılar.

A. Çevirinin Edebiyata Etkisi

Çağdaş Arap edebiyatçıları Modern Arap edebiyatını Fransızların Mısır'ı işgaliyle başlatırlar. İlk nce Avrupa kültüründe yer alan eserleri taklit ederek ya da çevirilerle canlılık kazanan edebiyat, daha sonraları millileşerek ulusal direnişin bir parçası haline gelmiştir. 18. Yüzyılın son yıllarında Avrupalıların nceliği o zamanlar Arap dünyasının önemli ülkeleri olan Mısır ve Suriye'yi işgal etmekte. Bu hedeflerinin ilk aşaması olarak Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi işgal karşıtı Arap toplumunda Arap ulusal kurtuluş bilincinin oluşmasına zemin hazırlayarak Arap ulus edebiyatının ortaya çıkış sürecini başlatmıştır.³¹ 19.yy başlarında milliyetçilik akımının etkisiyle Rifâ' Râfi' et-Tahtâvî nderliğinde Mısır'da ulusal bir şiir anlayışı gelişmeye başladı.

1850'li yıllardan itibaren Batı dillerinden yapılan Batı destekli ideolojik ve edebi eviriler Osmanlı tebaası Arap lkelerinde Osmanlı karşıtı bir Arap ulus hareketinin ortaya çıkışında etkili oldu. Bu dönemde sıkça kullanılan Arap milliyetçiliği, Arap birliği, bağımsız ve büyük Arap devleti

³⁰ Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 18. 04. 2019, <https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/ibrahim-pasa-kavalali>

³¹ Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 112.

gibi ifadelerle asıl gerçekleştirilmek istenen, şeklen de olsa Bâbı Âlf tarafından atanan valilerce yönetilen bölgede Osmanlı nüfuzuna son vererek Osmanlıyı bölgeden çıkarmaktı.

İsmail Paşa dönemiyle birlikte Avrupa'ya gönderilenlerin ve Suriye ile Lübnan'dan da birçok aydınının Mısır'a gelmesiyle önceki dönemlere nazaran kültür, sanat ve edebiyata bir yönelim başlar, Arapçaya verilen önem artar ve böyle bir ortamda edebiyat gelişme imkânı bulur.³² Bu dönemde Alexandre Dumas'ın *el-Fursânu's-Selâse* (Üç Silahşör), Jules Verne'nin *et-Tavâf Havle'l-Ard fi Semanîn Yevm* (80 Günde Devriâlem) ve Victor Hugo'nun *el-Bu'esâ* (Sefiller) adlı eserleri farklı çevirmenler tarafından Arapçaya çevrilir.³³ Tahtâvî ve onun gibi diğer burslu öğrenciler Arap edebiyatına daha çok bilimsel ve edebi çevirilerle katkı sağlarlar.

1870'li yıllar, neredeyse tamamı Hıristiyan Araplar tarafından çıkartılan gazete ve dergilerde empoze edilen Avrupa yanlı görüşlere, Hidiv İsmail Paşa'nın yönetimine ve onun Batılı destekçilerine karşı ülkelerini Batı hegemonyasından kurtarmak isteyen Müslüman gençler arasında dini ve milli bir tepkinin görüldüğü yıllardır.³⁴ Bu hareketin en önemli ve etkili kişisi olarak Cemâleddîn Afgânî'nin ismi öne çıkar. Modern dönemde Mısır'da İslami kimlikleriyle öne çıkan Afgânî, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi isimler Müslüman şair ve yazarları etkilerler.

Cemâleddîn-i Efgânî'nin masonluğu ilim ve edebiyat dünyasını görüşlerinden daha çok meşgul etmiştir. Hattâ yalnız kendisi mason olmakla kalmayıp, Mısır'da birçok kimsenin de bu teşkilâta girmesine sebep olduğu sık sık dile getirilmiştir. Efgânî'nin 1891'de Tahran'dan çıkarılmasından itibaren emanet ettiği ailede saklanan bazı belgeler Asgar Mehdevî ve İrec Efşâr tarafından baskıya hazırlanmış ve Tahran Üniversitesi'nce yayımlanmıştır (*Mecmû'a-i Esnâd ve Medârik-i Çâp-ne-şode der Bâre-i Seyyid Cemâlüddîn Meşhûr bi-Efgânî*, 1342/1963). Bu eserde, onun mason locasına kaydolmak üzere verdiği dilekçenin mahiyeti ve Şark Yıldızı locasının 1355 Kâhire-Mısır 7. 1878/5878 sayı ile locaya kaydı olduğuna ve locaya ihtiram reisi seçildiğine dair cevabı vardır. Ayrıca Beyrut mason locasının başkanı Hannâ Ebî Râşid, masonluğu Arab memleketlerine Cemaleddîn-i Efgânî ile Muhammed Abduh'un yaydığını, Efgânî'nin yaklaşık üç yüz üyesi bulunan bir mason locasının başkanı olduğunu, onun Mısır'dan uzaklaştırılması üzerine yerine Muhammed Abduh'un getirildiğini, Mısırda modern Arap

³² Ürün (2003, s.7),

³³ Ürün (2015, s.15)

³⁴ Er, *Modern Mısır Romanı*, 31.

düşüncesinin fikir babasının Efgânî, sözcüsünün Muhammed Abduh, hatibinin Sa'd Zağlûl ve kaleminin *el-Mü'eyyed* dergisinin sahibi Ali Yusuf olduğunu söylemektedir.³⁵

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı dillerinden Arapçaya yapılan çeviriler sayesinde Arap edebiyatçıları Batı edebiyatlarındaki yeni edebi türleri tanıma fırsatı buldular. Öykü, kısa hikâye, roman, tarihi roman, deneme, seyahatname, tiyatro gibi yazın türleri Avrupa edebiyatından yapılan çeviriler yoluyla Arap edebiyatına girdi.³⁶ Bu bağlamda modern anlamda hikâyeciliğin Arap kültüründe üç aşamadan geçtiği kabul edilir:³⁷

1. Taklit ve Arapçaya çeviri dönemi (1850-1914)
2. Oluşum dönemi (1914-1939)
3. Olgunlaşma ve kökleşme dönemi (1939-...).

Arap edebiyatında Lübnanlı Fransis Marrâş, Nâsîf el-Yâzîcî, Selim el-Bustânî, Mârûn Abbûd, Flîyks Fâris ve Corcî Zeydân gibi yazarlar Batı edebiyatından alıntılar yaparak ortaya koyduklarını öykü ve roman türü eserlerle Arap edebiyatının gelişimini sağladılar. Onların izinden giden Necîb el-Haddâd, Menfelûtî, Hâfız İbrahim, Ahmed Zeki, İbrahim Abdülkadir el-Mâzinî gibi Mısırlı yazarlar ise çeviri ya da alıntı yoluyla bu türleri Mısır'a taşıdılar.³⁸ Kimi araştırmacılara göre birçoğu Ermeni veya Rum olan Suriye ve Lübnanlı Hıristiyan çevirmen ve yazarlar roman türünü Avrupa dillerindeki romanları tercüme ederek, bu çevirileri de tefrika halinde gazete ve dergilerde yayımlayarak çeviri merkezli bir edebi hareket başlattılar.³⁹ Dönemin *el-Muktetaf*, *er-Risâle*, *el-Hilal* gibi dergilerinde bu durumu açıkça görebiliriz. Bu ve benzeri dergilerde 19. Yüzyılın son çeyreğinde Fransızcadan yapılan ve Fransız ihtilalinin özgürlük-eşiklik ve kardeşlik temalarını konun edinen öykü ve roman çevirileri ilk sırayı alırlar. 1930'lu yıllardan itibaren Fransızca ve İngilizceden yapılan çevirilerin yerini Mısır'da 'Yeni Ekol Topluluğu' adı altında oluşturulan, Yahya Hakkî, Mahmûd Tâhir Lâşîn gibi edebiyatçıların üyesi olduğu çevirmen ve edebiyatçı grubunun Rusçadan Arapçaya yaptıkları çeviriler alır. Bu kapsamda Dostoyevski, Tolstoy, Puşkin, Gogol, Çehov, Turgenyev ve Gorki gibi Rus edebiyatının önde

³⁵ Hannâ Ebî Râşid, *Dâiratü'l-me'ârifî'l-mâsûniyye* (Beyrut: Mektebetü'l-fikri'l-Arabî, 1961), 196-197.

³⁶ Er, *Modern Mısır Romanı*, 31.

³⁷ Hamîd Ekberî, "er-Rivâyetü'l-'Arabîyyetu'l-hadise", *et-Ta'lim net*, erişim 01. 07. 2019, <https://www.ta3lime.com/showthread.php?t=12790>

³⁸ Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî* (Kahire: Dâru Nahdati Mısır, 1947), 433.

³⁹ Ürün, *Modern Arap Edebiyatı*, 9.

gelen yazarlarının eserleri Arapçaya çevrilmiştir.⁴⁰

1. 19. Yüzyılın son çeyreğinde Lübnan

19. yüzyılın son çeyreğinde Lübnan'da Arap, Türk, Türkmen, Laz, Çerkez, Cezayirli, Rum, Süryani ve Ermeni gibi etnik milletlerden; Müslüman, Şii, Dürzi, Nusayri, Maruni, Katolik, Protestan ve Ortodoks gibi dini ve mezhepsel 24 farklı gruba mensup insan bulunuyordu.⁴¹ Bölgede çoğunluğu oluşturan Müslümanlar arasında Sünni-Şii, Hristiyanlar arasında da Maruni, Nusayri, Katolik, Ortodoks, Süryani vb. ayrımı söz konusuydu.⁴² Bütün bu gruplar arasında diğerlerine egemen olma veya daha fazla kazanım elde etme konusunda zaman zaman iç savaşa dönüşen kıyasıya bir rekabet vardı. 1880 senesinde Suriye-Beyrut bölgesinde 1.200.000 nüfus bulunmaktaydı bunların 300.000'ini gayrimüslimler oluşturmaktaydı.⁴³

Maruniler ve Dürziler arasında 19. yüzyılda kızışan rekabet 1840 ve 1860 yıllarında iç savaşa dönüştü. 1840 yılında Lübnan Emiri II. Beşir eş-Şihâbî'nin görevden alınarak İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmesi üzerine Osmanlılar, Lübnan'da sorunu çözmek için ilk önce Osmanlı Valisine bağlı iki kaymakamlı bir idari yapı oluşturdu. Ancak, bu idari örgütlenme de başarılı olmadı. 9 Haziran 1861 tarihinde, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalyan, Avusturya, Prusya ve Osmanlı arasında İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre Lübnan, kendi içinde Beyrut, Sayda, Trablusşam ve Beka olmak üzere 4 bölgeye ayrılıyordu. Lübnan, imzacı devletlerin de rızası alınmak suretiyle Osmanlı'nın atayacağı ve Mutasarrıf adı verilen Osmanlı vatandaşı bir Hristiyan-Katolik tarafından yönetilecekti.

1861 yılında Batılı devletlerle imzalanan antlaşmanın hemen akabinde aslen Katolik Ermeni bir ailenin oğlu olan Garabed Artin David Paşa ve daha sonra Sava Paşa gibi Hristiyan Paşaların mutasarrıf olarak atanması, her bin kişilik nüfusa karşılık bir jandarma kadrosunun ihdası ve bu jandarmaların Lübnan'daki Maruni ve Dürzi cemaatlerinin dini liderleriyle yapılacak görüşmelerden sonra belirlenmesi gibi uygulamalar Lübnan'daki iç huzursuzlukları gidermeye yetmedi. Fransa'nın Katolikliği, İngiltere'nin

⁴⁰ Er, *Modern Mısır Romanı*, 32.

⁴¹ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetini Islah Teşebbüsleri" *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı (2012): 354.

⁴² Kemal Saylan, "Hüseyin Rıza Paşa'nın 1888 Tarihli Layihasına Göre Suriye-Lübnan Bölgesi'nin Sorunları Ve Çözüm Önerileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, 54 (2015): 540.

⁴³ İlber Ortaylı, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye Ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim (Makaleler 1)*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2000), 155.

Protestanlığı yaymak, Rusya'nın da bölgede Ortodoks cemaat yaratmak için yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri Osmanlının bölgede sağlamaya çalıştığı dengeyi daha da bozdu.⁴⁴ İngiltere destekli Dürziler ile Fransa destekli Maruniler Lübnan'daki diğer gruplara göre daha fazla kazanım elde ederek ön plana çıktılar.⁴⁵ İngiltere ve Fransa bir taraftan bu cemaatlerin maddi olarak gelişmelerini sağlamaya çalışırken, bir taraftan da Osmanlı otoritesine karşı gelmelerini teşvik ediyorlardı. Devlete karşı suç işlediklerinde Fransızlar Marunileri, İngilizler de Dürzileri koruyordu.⁴⁶

Bölgede giderek artan Avrupa nüfuzu Suriyeli Müslüman Araplar üzerinde olumsuz etkiler bırakmaya başladı. Örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda maruz kalınan büyük yenilgi sonrasında Suriyeli Müslümanların ileri gelenleri, Osmanlı devletinin yıkılması veya Avrupalı devletlerin Suriye'yi işgal etmesinden korkarak gizlice toplanmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda Suriye'deki Müslümanların tavrının ne olacağını tartışmışlardı. Toplantı sonucunda Osmanlı Devleti, Suriye topraklarından çekilmek zorunda kalır ve herhangi bir yabancı ülke burayı işgale kalkışırsa, Suriye'nin bağımsızlığı için çalışmaya ve kurulacak yeni devletin başına Emir Abdulkadir el-Cezairî'yi getirmeye karar verdiler.⁴⁷

Arap milliyetçilik hareketlerinin, Lübnan'da yoğunlaşmasının bazı sebepleri vardı. Lübnanlı Arap milliyetçileri bölgede Batılı tarzda eğitim veren misyoner okullarının yetişmişlerdi. Genellikle Beyrut'taki Amerikan Koleji (kur. 1866), St. Joseph Cizvit Koleji (kur. 1875) ve Kahire'deki el-Ezher'den yetişmiş kimselerdi.⁴⁸ Fransız Cizvitleri ve Amerikan Protestan misyonerleri Suriye'de kolej ve çeşitli okullar açarak Arap tarihini ve kültürünü bilen, bunun yanında Avrupa kültüründen de haberdar olan, bu kültürden etkilenmiş bir Arap nesli yetiştirmeyi hedeflediler.⁴⁹ Lübnan'da

⁴⁴ Ortaylı, "19. yüzyıl sonunda Suriye", 155.

⁴⁵ Sofuoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetini Islah Teşebbüsleri", 354; Sebahattin Samur, "Özel Memuriyetle Beyrut'a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın Bir Layihasının Işığında, XIX. Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1999): 271-287.

⁴⁶ H. Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, 30 (2014), 179.

⁴⁷ Daha sonra Cezayir kurtuluş savaşının lideri ve Cezayir devletinin kurucusu olan Emir Abdülkadir el-Cezâiri mason Arapların önde gelenlerindedir. Suriye'ye masonluğu getiren kişi olarak bilinmektedir. Bkz.: Râşid, *Dâiratü'l-me'ârifî'l-mâsûniyye*, 66, 181.

⁴⁸ Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar* (İstanbul: İrfan Yayınları, 1969), 259; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 91.

⁴⁹ Bernard Lewis, (1968), *The Arabs in History* (London: Hutchinson and Co. Ltd., 1968), 172.

yaşayan nüfusun tek ortak noktası Arapçaydı. Arap ismi taşıyan, Arapça konuşan ancak asıl etnik kökenlerini gizleyen Rum, Ermeni, Süryani, Maruni bir çok Lübnanlı sırf Araplar üzerinde etkili olmak, Arap milliyetçiliğini harekete geçirmek için eğitim dilinin arapçalaştırılması, fasih Arapçanın güçlendirilmesi gibi argümanları sık sık gündeme getirdiler. Fransız İhtilâli'nin siyasî fikirleri önce Lübnanlı Hıristiyanlar arasında kabul görek, oradan diğer Arap ülkelerine yayıldı. Lübnan'da ilk matbaalar Hıristiyanlarca kurulan okullarda kuruldu. Daha önce yayımlanan gazeteler İstanbul ve Kahire'de devlet tarafından yayımlanıyor ve genelde resmî haberlere yer veriliyordu. Ayrıca Fransızca, Rumca ve Ermenice gazeteler yayımlanmasına rağmen, hemen hemen hiç Arapça gazete yoktu. Arapça ilk gazete *Mir'âtü'l-ahvâl* adıyla Humuslu bir Ermeni olan Rızkullah Hassûn tarafından 1855 yılında İstanbul'da çıkarılmıştır. 1860'lardan itibaren bölgede matbaanın yaygınlaşması, Arap yazar ve okuyucuların artması ve nispi özgürlükler sayesinde gazete ve dergiler çıkmaya başlamıştır. Bu dönemi takip eden otuz yıl içinde basın tamamen bu Hıristiyanların kontrolüne geçti.⁵⁰ Amerika, Londra, Paris, Kıbrıs gibi merkezlerde basılan Arapça gazete ve dergiler Lübnan üzerinden Arap ülkelerine dağıtıldı. Lübnanlı göçmenler Amerika'da bir müddet yaşadktan sonra geri dönerek orada edindiği tecrübeleri bölgeye taşıdılar.

Avrupa ile olan ticarî faaliyetler Batı ile daha çok ve sık irtibat halinde olmasının yanında, coğrafi yapısı dolayısıyla büyük ölçüde Lübnan'dan yürütülüyordu. Lübnan'da, Hristiyan Araplar arasında Türk düşmanlığı yaygındı. Aslında Arap olduğu söylenen kişilerin birçoğu kısa bir süre önce Suriye ve Lübnan'a gelen Batılı göçmenlerden, Katolik Rumlardan (Melkit), Ermeni ve Süryanilerden oluşuyordu. Bu kişilerin biyografilerine yer veren ve genellikle Corcî Zeydân ve Luis Şeyho gibi Lübnanlı Hıristiyan yazarlar tarafından kaleme alınan tabakat kitaplarında bunların sadece kendi adları, aile soyadları ve nadiren de baba adlarına yer veriliyor, iki veya daha yukarı kuşaktaki atalarıyla ilgili hiçbir bilgi verilmeyerek asıl kimlikleri gizleniyordu. Kimi zaman da isimlerinin önüne el-Mu'allim, eş-Şeyh gibi ön adlar getirilerek bir Arap gibi sunuluyorlardı. Osmanlıdan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak isteyen Hıristiyan Araplar, Müslüman Arapları Müslüman kadının uyanışı, İslam'ın ve Osmanlı devlet yönetiminin reforma ihtiyacı olduğu ve Arapça eğitim gibi konularda ikna ederek Osmanlı karşıtı tutum

⁵⁰ Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 97.

takinmalarına sebep oldular.⁵¹

Lübnan'daki Hristiyan nüfus içerisinde Maruni Hristiyanlar sayıca diğerlerinden daha fazlaydı. Tamamen Fransız egemenliğinde olan bu Hristiyanlar Arap ülkeleri ile Batı dünyası arasında bir köprü vazifesi gördüler Marunilerde Fransız sempatizanlığı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde (93 Harbi) Ruslara karşı Osmanlı saflarında savaşması için bir tek asker dahi göndermeyen Lübnan'da, Lübnan Katolik kilisesinin başpiskoposu 1881-1882 Fransa-Almanya Savaşı'nda Fransa'ya bir mektup yazarak 15000 Lübnanlı Hristiyan gencin Fransa'nın yanında Almanya'ya karşı savaşmak üzere hazır olduğunu bildirdi.

Lübnan ve Suriye'de masonik yapılanmalarda, kurulan gizli cemiyetlerde, kurulan gazete ve dergilerde edebiyatçılar başta olmak üzere toplumun iyi tanıdığı şöhretli kişiler hep vitrinde oldular. Masonlar edebiyatçı ve düşünürlerin önderliğinde kurulan dergi, vakıf, dernek, cemiyet gibi sivil toplum kuruluşları sayesinde toplumda kendilerine yer buldular. Sosyal yardım, kültürel zenginleşme ve edebi ve düşünsel faaliyet adı altında yapılan bu faaliyetler bölgeye sızmak isteyen birçok batılı devlet tarafından himaye edilen mason locaları önderliğinde yürütüldü.

Lübnan'da 1885 yılından itibaren mason localarının varlığı bilinmektedir. Beyrut'ta kurulan ilk mahfil Fransız Büyük Doğu locasına bağlı olarak kurulan Lübnan mahfilidir. Ardından Büyük İskoç Mahfiline bağlı olarak Selam locası kurulmuştur. Ardından İstanbul merkezli Osmanlı Büyük Doğusuna bağlı olarak Hilal locası kurulmuştur. Daha sonra birbiri ardınca Amerikan ve İtalyan locaları kurulmuştur.⁵² Bu locaların başkanlığını büyük oranda Hıfıf Nâsıf, Nâsıf el-Yâzîcî, oğlu İbrahim el-Yâzîcî ve Fâris Nimr gibi edebiyatçı ve çevirmenler yapıyordu.⁵³

B. Flîks (Felix) Fâris'in öğrenim hayatı

Tam adı Flîks b. Habib b. Fâris Antuan (فلیکس بن حبيب بن فارس أنطون)⁵⁴ olup,

⁵¹ Zeine N. Zeine, *Arab Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism* (Westport: Greenwood Press, 1981), 39.

⁵² Muhammed Nemir el-Medenî, *el-İncîcârü'l-mâsûnî* (Dimeşk: Dâru Reslân, 2015), 80. Lübnan'da Büyük Doğu mahfili himayesinde kurulan bazı mason locaları şunlardır: er-Reşid Locası no: 225; Beyrut Locası no: 226; el-İttihâd locası no: 240; Beyrut'un doğusunda es-Sebât Locası, no: 244; Lübnan'ın el-Cebel eyaletinde Finike Locası, no: 37; Trablus'un doğusunda el-Mînâu'l-Emîn Locası, no: 245. Diğer localar için bkz.: Râşid, *Dâiratü'l-me'ârifî'l-mâsûniyye*, 279 vd.

⁵³ Râşid, *Dâiratü'l-me'ârifî'l-mâsûniyye*, 143, 197.

⁵⁴ Ailesinin Fransız kültürünün etkisinde yetişmesi sebebiyle ismi Fransızca Felix kelimesinin Arapçalaşmış halidir. İsmi Kehmâle فلیکس şeklinde ve ج ه ا harfleri arasında bir

Lübnanlı edip, şair, hatip, gazeteci, avukat ve siyaset adamıdır. Nazım ve nesir türlerinde birçok eserin sahibi olan Flîks, 27 Aralık 1882 yılında Lübnan'da Yukarı Metn kazasına bağlı Salimâ köyünde doğru.⁵⁵ Babası Habib hukukçu, siyasetçi ve edebiyatçı bir Maruni Hıristiyandır. Annesi Luise ise Protestan bir İsviçre vatandaşıdır.⁵⁶ Flîks'in kendisi de Maruni Hıristiyandır.⁵⁷ Annesi anne tarafından İsviçreli, baba tarafından Fransızdır.⁵⁸ Flîks'in amcası Antuan *el-Mirsâdu'l-hurra/ Özgür Gözetim* gazetesinin sahibidir.⁵⁹

Babası Habib Fâris, hukukçu, şair ve yazar olup 22 yaşında Lübnan Cebel mutasarrıflığının Yabancılar bürosu başkanlığına ve Cebel mutasarrıfı Rüstem Paşa'nın Özel Kalem müdürlüğüne atanmıştır. Ancak çok geçmeden Cebel bölgesinin yönetimini eleştirmeye başlamış, Lübnan halkının sorunları dile getirmesi, özgürlük ve reform yanlısı yazıları, o dönemde Lübnan yönetimini elinde bulunduran Osmanlı devletini kızdırmış, onu bir takım soruşturmalara tabi tutmuştu. Osmanlı'nın Katolik Vasa Paşa'yı mutasarrıf olarak atanması üzerine Mısır'a göç etmiştir. Orada 1891 yılında *Sada eş-Şark/Doğunun Sesi* dergisini çıkarmıştır. Babasının engin Arap kültüründen ve annesinin Fransız kültüründen etkilenen Flîks, Arapça, Almanca, Fransızca ve İngilizce öğrenmeye özen göstermiştir.⁶⁰ Çocukluğunda en sevdiği kitaplar klasik ve modern Arap şairlerinin divanları idi. Onların şiirlerini taklit ederek çok şiir söylediği için kendisine "Emîru Şu'ara-i Lübnân" lakabı verildi.

Flîks'in Lübnan okullarındaki öğrenciliği 1.5 yıl sürer. Bunun 1 yılı

harfi getirerek kaydetmekte iken Zirikli adını harfi olmadan فليكس şeklinde kaydetmektedir. Buna karşılık Flîks Fâris, ömrünün sonlarına doğru yazdığı ve hayatta iken yayımladığı *en-Necvâ ilâ nisâi Suriye* adlı eserinin kapağında adını فليكس şeklinde yâ harfi ile yazar. Krş: Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn* (Dımaşk: Matbaatü't-Terakkî, 1959), 8: 78; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûs ve terâcim*, 3. Baskı, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 5: 363.

⁵⁵ Fâris Yuvâkîm, *Zilâlu'l-eruz fî vâdi'n-Nîl Lübnâniyyûn fî Mısır* (Beyrut: Dârü'l-Fârâbî, 2009), 139.

⁵⁶ Sıddîk Şeybûb, "Filîks Fâris", *el-Muktetaf* 3, (1 Ağustos 1939): 342; Mârûn Abbûd, *Müceddidûn ve mucterrûn* (Kahire: Hindâvî, 2016), 95.

⁵⁷ Enver el-Cündî, *A'lâm lem yunsifhum ceyluhum* (Kahire: Dârü'l-kavmiyye, t.y.), 42.

⁵⁸ Sıddîk Şeybub'a göre annesi Hollandalıdır. Bkz. Şeybûb, "Filîks Fâris", 342.

⁵⁹ Abbûd, *Müceddidûn ve mucterrûn*, 92.

⁶⁰ Flîks Fâris'in öğrencilik yılları ve hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literature (GAL) Supplementband* (Leiden: E. J. Brill, 1943), 3: 362, 363; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 155; Abdulfettâh Âyîş, *Mu'cemu'l-udebâ'mine'l-'asri'l-câhilî hattâ sene 2002* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2002), 4: 451; Yusuf Es'ad Dâğır, *Mesâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye* (Beyrut: el-Menşuratü'l-Câmia, 1972), 611-613; İsmet Nassâr, *Sekâfetune'l-Arabiyye beyne'l-îmân ve'l-ilhâd* (Kahire: Dârü'l-Hidâye, 2006), 31.

Salîma okulunda, 6 ayı ise 1888 yılında Ba'abdat'ta Naim Savâyâ tarafından kurulan el-Medresetu'l-Vataniyye (=Milli okul)'de geçmiştir.⁶¹ Ancak Flîks kendini yetiştirmek için resmi okullar yerine babasından dersler aldı. Çıkardığı *Sada's-Şark* adlı dergisiyle Lübnan'ın milli sorunlarını dile getiren, ülkesinin haklarını savunan babasından aldığı en önemli ders mücadele ruhu ve özgürlük aşkı olmuştur. Ne var ki 1889'da yayın hayatına atılan bu dergi yirmi sekiz yıl sonra 1917'de kapanmıştır.

Annesinin kültüründen de etkilenen Flîks, Fransızca'yı, sanat ve musikiyi sevmesini de annesine borçludur. Çağdaşı birçok Arap yazar gibi Fransız edebiyatının etkisinde kalan, Fransız ihtilalinin hürriyet- eşitlik-kardeşlik ilkelerinden etkilenen Flîks ömrünün sonuna kadar Fransa sevdasından kurtulamamıştır. 1925 yılındaki Büyük Suriye Devriminde bile Fransa tarafını tutması onun en çok eleştirilen yönlerindedir.⁶² Bunun da ötesinde kimi eleştirmenler tarafından Fransız edebiyatının güzelliklerini aynen alarak, Arap edebiyatına sokmaya çalışmakla itham edilmiştir. Üslûbu karmaşıktır ve düşüncesi yerleşik değildir. Ayrıca eserlerinde Arap dilinin gramer kurallarına aykırı davranmıştır.⁶³

Hayatının bu döneminde Flîks Osmanlı devletine ve Lübnan mutasarrıflarına karşı son derece saygılıdır. Dostu Mârûn Abbûd'un çıkardığı *el-Nasîr* dergisinin Şubat 1908 tarihli 203. Sayısı için kaleme aldığı makalede şöyle der: "Kalkınmış ülkelerde, yani Avrupa'da kılıç kahramanları kalem kahramanlarından önce çalışırlar. Oysa Abdülhamid'in tahtının ebediyen var olduğu, şanlı Osmanlı sancağının tam anlamıyla barış içinde dalgalandığı burada, belagat ehli şehitler bizden bir hukuk sistemi kurmamızı ve onu yükseltmemizi istemezler. Yasamız adalettir, Sultanımız rahmet sahibidir. Ne düşünce insanlarından başka kahramanımız vardır, ne de kutsal çalışma uğruna kendini öldüren başka ölümüz vardır." Ancak bu durum çok sürmez. Babasının bağımsızlık yanlısı fikirleri sebebiyle Osmanlı Devleti tarafından takip edilmesi ve baskıya maruz kalması üzerine ailesi ile birlikte Mureycat'a⁶⁴ kaçtı. 1908 yılı Temmuz ayı geldiğinde Flîks Sultan Abdülhamid'e lanet okumaya, Enver ve Niyazi Paşalara dua etmeye başladı. Baskılar onun yeteneklerini köreltmek yerine zihninin daha da açılmasına neden oldu, ailesinin kültürüne ayak uydurarak Fransızca'yı sevdi ve

⁶¹ Şeybûb, "Filîks Fâris", 343.

⁶² er-Râvî, "Flîks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 26.

⁶³ Bu eleştirilerden birisi için bkz.: Hayrullah Hayrullah'tan naklen Şeybûb, "Filîks Fâris", 343.

⁶⁴ Lübnan'ın Cebel-i Lübnan eyaleti Ba'abda kazasına bağlı bir köy iken 1920 yılında Lübnan'ın Zahle kazasına bağlı bir belediyeeye dönüştürülmüştür.

Fransızca şiirler söyledi. Bu dönemde Arapçayı da seven Flîks, ilk Arapça şiirlerini burada söyledi. Ailesinin Mureycat'a göç tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, muhtemelen onun babasıyla beraber 1894 yılındaki İstanbul gezisinden sonradır. Flîks, 14 yaşında iken şiir söylemeye başlar. 1896-1898 yılları arasında söylediği şiirleri daha sonra *Zehru'r-rubâ fi şî'ri's-sıbâ* adıyla bir kitapta toplamıştır. Bu tarihten sonra çeviri yapmaya yönelir ve güzel ahlak ile sosyal reform içerikli eserler çevirir.

1. İş hayatı

Ailesi zengin değildi ve Flîks çalışmak zorundaydı. Önce Abya'da Dürziler tarafından inşa edilen Kebbûşîn⁶⁵ mektebinde, sonra Mureycat'taki Fâhûrî mektebinde ve Şubbaniye'deki Milli Edebiyat Okulunda öğretmenlik yapar.⁶⁶ Öğretmeyi sevdiği için ders materyali tarzında, Arapça ve Arapçaya çevrilmiş yabancı dillerdeki metinlerden oluşan bir kitap hazırlar ve yazdığı uzun mukaddimede, çeşitli derslerin öğretiminde gerekli gördüğü noktaları açıklar. 1898'de öğretmenliği bırakarak şiirlerini ve reform içerikli yazılarını Mısırlı Alexander Fabrino'nun *Enîsu'l-celîs*, *Mecelletu Serkîs* ve *Lotus* adlı dergilerinde yayınlamaya başladı. Bu esnada *el-Kazâ ev nusretu'l-irfan* ve *el-Adl ve'l-hubb ev rivâyetü'l-hubbi's-sâdik* adlı romanlarını yazdı.⁶⁷

1901 yılında 19 yaşında iken Fransız ve Arap dilleri ve edebiyatları alanında dersler vermeye başladı. İngiltere ve Fransa'nın etkisiyle 1860 yılından itibaren Maruni ve Dürziler arasındaki etnik ve dinsel çatışmaların yaralarının henüz sarılamadığı Lübnan'da eğitim alanında tam bir başıboşluk hâkimdi ve Flîks buna kayıtsız kalamazdı. Ancak öğretmenlik çok gelir getiren bir iş değildi ve Flîks'e yetmiyordu. Girişkenliği ve babasının saygınlığı sayesinde diğer mesleklere yöneldi. Çok geçmeden öğretmenliği bırakarak, hitabet ve tiyatro yazarlığı alanlarına yöneldi. Genç yaşta iken, 1902-1908 yılları arasında Şam Valiliği yapan Nazım Paşa'ya yazdığı methiyelerle "Devletlü Nazım Paşanın Şairi" lakabıyla şöhret kazandı.⁶⁸

⁶⁵ Kebbûşîn (İngilizce Capuchin), kale kapılarını kırmada kullanılan "koçbaşı" anlamına gelen Arapça "Kebbûş" kelimesiyle anlamca ilgili bir kelimedir. 1625 yılında Suriye'ye gelen İtalyan rahip Francis Assisi'in kurduğu kilise ve bu kilise etrafında şekillenen ekoldür. Daha sonra bu rahiplerden üçü 1628 yılında Bağdat'a gelmiş ve Şah Abbas'ın kendilerine izin vermesi üzerine rahip Yusuf adına Bağdat'ta ilk kiliseyi açmışlardır. Haseki Mehmet Paşa'nın 1656'da burayı ele geçirmesi üzerine kilise 1658'de Silahtar Mehmet Paşa Cami adıyla camiye dönüştürülmüş, ancak mensupları farklı şekillerde varlıklarını devam ettirmiştir. Temel hedefleri Kudüs'ü geri almak olan Kebbûşîn tarikatı, siyasi otoritenin gücüne göre kimi zaman yer altına çekilerek, kimi zaman alenen faaliyette bulunarak varlığını devam ettirmektedir.

⁶⁶ Nassâr, *Sekâfetüna*, 32.

⁶⁷ Yuvâkîm, *Zılâlu'l-eruz*, 140.

⁶⁸ Abbûd, *Müceddidûn*, 93.

Mısırlı Ahmed Şevkî'nin şiirlerine nazireler yazdı ancak onun kadar para kazanamadı.

Fliks Fâris, 1905-1907 yılları arasında Fransız Demiryolları Genel Müdürlüğünde çalıştı. Bu dönemde Hama-Halep demiryolunun yapımı sürmekteydi ve babasının başvurusu üzerine 1905'te Baalbek'te çalışmaya başladı. Çalışkan, yakışıklı, sağlam bir kişilik sahibi olmasının yanı sıra, dili fasihti, şiirleri ironi yüklüdü, duygusal ve açık sözlüdü. Şiirdeki yeteneği arkadaşlarının dikkatini çekmiş, her fırsatta şiirlerini dinlemek ya da şiirlerinde isimlerinin yer almasını sağlamak için etrafında yer almışlardır. Müsrif olmamasına karşın aldığı ücret yeterli değildi. Şiiri bir kazanç vesilesi olarak görmediğinden 1907'de buradaki işinden ayrılmıştır. 1908 yılında arkadaşı Mârûn Abbûd'un çıkardığı *el-Nasîr* dergisinde yazılar yayınladı.⁶⁹ Sosyal ve ahlaki konular, iffet, ihanet, nefret, sevgi ve hoşgörü gibi konularda yazılar yazdı, şiirler söyledi. Zamanla toplumu aydınlatma ve toplumsal aksaklıkları düzeltme (reform) düşüncesini geliştirerek konuşmalarında özgürlük, kardeşlik ve eşitlik temalarına geniş yer verdi. Haç ile hilali, İslam ve Hıristiyanlığı birbirine yakınlaştırmaya ve aralarını bulmaya çalıştı.

Fliks, Lübnan'ın bağımsızlığı için çalışan babasının başına gelenlere ve maruz kaldığı baskıya bizzat şahit olduğundan 1908 yılına kadar kürsülerde hatip olarak kalmayı tercih ederek siyasete girmeyi düşünmedi. Ancak bu tarihten itibaren mevcut sorunlar ve çözüm yolları konusunda kafa yormaya ve ileriye dönük planlar yapmaya başladı. Bu amaçla Mureycat'ta yazdığı şiir ve makaleleri Lübnan'da *el-Nasîr* gazetesinde neşretti. Sadece Lübnan gazeteleriyle yetinmeyip Amerika'daki göç edebiyatçılarıyla yazıştı. Bazı yazı ve şiirleri Amerika'da Naum Mukerzel'in çıkardığı *el-Câmi'a* ve *Ceridetu'l-Hudâ* dergilerinde yayınlandı.

2. Fliks'in İttihat ve Terakki Cemiyetine Katılması ve İstanbul Seyahati

Evinde çıkan bir yangından yaralı olarak kurtulan Fliks, iyileştikten sonra II. Meşrutiyetin 1908'de ilanının hemen akabinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı.⁷⁰ Hemen ardından da *Lisânü'l-İttihâd* adıyla bir dergi çıkardı. Fâris'in kendi isteğiyle mi yoksa Suriye ve Lübnan'da faaliyet gösteren ittilahçıların davetiyle mi bu örgüte katıldığı konusu henüz aydınlatılabilmemiş değildir. Hayatı hakkında bilgiler veren ve genellikle edebiyatçı arkadaşları tarafından kaleme alınan yazılarda onun bu örgüte

⁶⁹ Abbûd, *Müceddidûn*, 94.

⁷⁰ Kâmil Mahmûd Habîb, "es-Sadîku'r-râhil Fliks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 314 (10 Eylül 1939): 1340.

katıldığına dair kesin ifadeler kullanılmasına karşın sebepleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Edebiyatçı, hatip, sanatçı veya siyasetçilerin edebiyatları, sanatları ve kişilikleri hakkında ilkeli eleştirilerin yapılması genellikle vefatlarından ve eserlerinin yayılmasından sonradır. Eleştirmenler eleştirilenin sert tepkisiyle karşılaşma, düşmanlığını kazanma, aralarındaki arkadaşlık ve dostluğun kaybı gibi endişelerle veya intisap edilen loca ve mahfillerin sistemli bir şekilde engellemesi gibi nedenlerle eleştirilerini genellikle ertelerler. Hayatta iken yapılan eleştiriler bu nedenle daha çok övgü ve yüceltmeye yönelik değerlendirmelerdir ve edebiyat tarihçileri açısından ihtiyatla karşılanmalıdır. Aynı kalemden çıkmış gibi tek düze övgü ifadeleri bazen bilinmesi istenmeyen, özenle saklanılmaya çalışılan bazı bilgilerin varlığı konusunda şüphe uyandırır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları ile arasında din, dil, ırk ve ideal ortaklığı bulunmazken Flîks Fâris'in bu örgüte katılmasının sebepleri yeterince irdelenmemiştir.

Sultan Abdülhamid ile dönmeler, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki arasındaki tartışmaların Lübnan'a kadar uzanması üzerine Flîks görüşlerini benimsememesine rağmen İttihat ve Terakkiyi tercih etmiştir.⁷¹ İttihat ve Terakki'nin milliyetçi ve Turancı söylemleriyle Flîks'in düşünce yapısının birbiriyle uyuşmamasına rağmen onun bu cemiyete katılmaktaki amacının, Suriye ve Lübnan'daki kargaşa ve geri kalmışlıktan sorumlu tuttuğu Osmanlı vali ve mutasarrıflarından intikam almak ve ailesinin maruz kaldığı takip ve soruşturmaların hesabını sormak olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı merkezi yönetimini ve II. Abdülhamit'i baskı altında tutmak isteyen İttihat ve Terakki yöneticilerinin Osmanlı yönetimindeki Arap coğrafyasında kendilerine hizmet edecek meşhur Arap milliyetçileriyle bağlantı kurma çabaları kapsamında Flîks Fâris'le irtibata geçtiklerini düşünüyoruz.

Fransız devriminin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi ilkelerinin büyümesine kapılan Flîks, kürsüye çıkar ve hasımlarından korkmadan İttihat ve Terakki'nin ilkelerini savunmaya başlar. Aslında Flîks'in savunduğu Türk milletinin bağımsızlığı ve bütünlüğü değildi; özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerlerdi. O şartlarda Lübnan'da istilacı olarak gördüğü Osmanlılara karşı bu değerleri savunan en etkili ses olarak İttihat ve Terakkiyi gördüğü için bu cemiyete katılmıştı. Diğer taraftan Flîks, dinleri birbirine yakınlaştırmaya, dinler arası nefret ve taassubu gidermeye çalışıyordu. Bütün ilahi ve semavi

⁷¹ Habîb, "es-Sadîku'r-râhil Flîks Fâris", 1340.

dinler ona göre aynı hedefe giden üç farklı yoldan ibaretti.⁷² Bu doğrultudaki söylemleri Müslüman ve Hıristiyanların beğenisini kazandı.

Sesini daha iyi duyurabilmek için Emin er-Reyhânî, Habib Fâris, Suriye’de yayınlanan edebiyat dergisi *el-Arus*’un sahibi Mary el-Acemî ve Veliyyüddin Yeken’in yardımlarıyla İttihat ve Terakki’nin yayın organı olarak *Lisanu’l-İttihad* adıyla bir gazete çıkardı.⁷³ Önceleri haftalık olarak yayınlanan bu dergi daha sonra günlük bir gazeteye dönüşmüştür. İlk sayısını 8 Febrâyr 1909’da çıkardığı dergi son sayısını 4 Ağustos 1911’de çıkardıktan sonra ilgisizlikten kapanmıştır.⁷⁴ Ne var ki Flîks’in Lübnan’ın bağımsızlık mücadelesini sürdürmesinin yanı sıra İttihatçılarla birlikte hareket etmesi Osmanlı ile arasının daha da bozulmasına sebep oldu.

Osmanlı egemenliğindeki Arap ülkelerine yayılarak teşkilatlanmak isteyen İttihat ve Terakki’nin dönemin önde gelen Arap entelektüelleriyle yakın ilişkiler kurma çabası içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda 1908 yılında Flîks, Selanik Meclisi tarafından, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Arap topraklarında görünüşte Arap birliği düşüncesini yüksek sesle dillendiren Anayasal dernekler kurması, Arapça gazete ve dergiler çıkarması amacıyla temsilci (ajan) olarak görevlendirildi.⁷⁵

Aynı yıllarda Arap toplumunun bilinçlenerek kalkınmasının yolunun Arap kadınının bilinçlenmesinden geçtiğini düşünen Flîks, Suriyeli kadınları uyarmak, uyandırmak ve harekete geçirmek için *en-Necvâ ilâ nisâ’i Suriyâ* adlı kitabını yayınladı.⁷⁶ Fransız ihtilalinin büyümesine kapılan Flîks, çağdaşı Arap entelektüelleri tarafından, Fransız ihtilalinin ilk aşamasında devrimin liderlerinden olan Mirabeau Kontu meşhur hatip Honoré Gabriel Riqueti (9 Mart 1749- 2 Nisan 1791)’ye benzetilerek “İttihatçıların Mirabeau” olarak ünlendi.⁷⁷

Onun İttihat ve Terakki Cemiyetine katılması, Lübnan’da Osmanlı karşıtı lobi faaliyetleri yürütmesi ve Osmanlı karşıtı Arap milliyetçileri ile birlikte hareket etmesi üzerine İstanbul ile arası açıldı. Buna rağmen birçok biyografi yazarı 1910 yılında Flîks’in Mebuslar Meclisi’nin bir toplantısına

⁷² *Mecelletü’r-Risâle*, 313 (3 Eylül 1939): 1329.

⁷³ Brockelmann, *Supplementband*, 3: 362-363; Hâris Tâhâ er-Râvî, “Flîks Fâris”, *Mecelletü’r-Risâle*, 1049 (20 Febrâyr 1964): 25; Abbûd, *Müceddidûn*, 103; Yuvâkîm, *Zılâlu’l-eruz*, 140.

⁷⁴ Şeybûb, “Flîks Fâris”, 344.

⁷⁵ Habîb, “es-Sadîku’r-râhil Flîks Fâris”, 1340. Nassâr’e göre Flîks 1909 yılında hukuk diploması aldıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmıştır. bkz.: Nassâr, *Sekâfetüna*, 35.

⁷⁶ *Mecelletü’n-Nibrâs*, 1/7 (Eylül 1909): 274.

⁷⁷ Şükrullah el-Curr, “Flîks Faris”, *el-Edîb*, 5 (1 Mayıs 1968): 3.

katılmak üzere İstanbul'a geldiği ve bir süre burada kaldığını nakleder.⁷⁸ Kanaatimizce onun Mebuslar Meclisinin bir toplantısına katılmak üzere İstanbul'a gelmesi bir yanlış algılamadan kaynaklanmaktadır. Osmanlı muhalifi olması, mevcut yönetime karşı çıkanlarla birlikte hareket etmesi ve o dönemde milletvekilliği ve delegelik gibi idari bir görevinin olmamasına rağmen İstanbul'a gelerek Meclis toplantısına katılması pek mümkün gözükmemektedir. Lübnan'da İttihat ve Terakki'yi savunmasını, *Lisanu'l-ittihâd* adıyla bir dergi çıkarmasını ve Selanik Meclisi tarafından ajanlıkla görevlendirildiğini göz önünde bulundurduğumuzda, İstanbul'a İttihat ve Terakki Cemiyetinin üst düzey yöneticileriyle veya Osmanlı Mebuslar Meclisindeki Lübnan veya diğer Arap vilayetlerinden birisinin mebuslarıyla görüşmek üzere gelmiş olması daha mantıklıdır. İstanbul merkezli mason locasıyla görüşmeler yapmak için gelmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Diğer taraftan 1910 yılına ait Mebuslar Meclisi'nin ve A'yan Meclisi'nin zabıt tutanaklarında yaptığımız arşiv araştırmasında Flîks Fâris adında herhangi bir kayda rastlayamadık. Bu nedenle onun İstanbul yolculuğunun İstanbul hükümetinden gelen bir taleple değil de kendi isteğiyle planlanmış bir yolculuk olması daha doğru görünmektedir. Nitekim biyografisiyle ilgili kaynakların birçoğunda "Kostantiniyeye gitti" ifadesi yer almaktadır.⁷⁹

1908'de II. Meşrutiyetin ilanı ve Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin hemen öncesinde İstanbul'da bazı masonik yapılanmaların olduğu, hatta kimi Osmanlı Sultanlarının ve üst düzey paşalarının bu locada tekris edilerek masonluğa kabullerinin yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde Selanik ve Halep locaları İstanbul Locasına bağlı olarak çalışmaktadır. Arap asıllı milliyetçilerin seçimi, yetiştirilmesi ve atanması işlemleri Halep locası tarafından yapıldığından, Arap asıllı gençler önce öğretmenlik veya devlet kuruluşlarında göstermelik bir memuriyete atanmak suretiyle Halep'e yönlendirilmişler, burada mason teşkilatı hakkındaki eğitimlerini tamamlayanlar Beyrut, Şam, Cebel-i Lübnan ve Kahire gibi merkezlere gönderilmişlerdir.

Flîks Fâris'in İstanbul'a geldikten sonra bir süre burada kaldığına ve bu süre zarfında Türkçesini geliştirdiğine ve hemen ardından Halep'teki Sultaniye mektebine Fransız dili ve edebiyatı öğretmeni olarak atanarak Halep'e geldiğine şahit oluyoruz.⁸⁰ Kimi yazarlar onun I. dünya savaşının sonuna kadar İstanbul'da kaldığını söyleseler de, İstanbul'da kaldığı süre

⁷⁸ Nassâr, *Sekâfetünâ*, 35.

⁷⁹ Nassâr, *Sekâfetünâ*, 35.

⁸⁰ Habîb, "es-Sadîku'r-râhil Flîks Fâris", 1340; Şeybûb, "Flîks Fâris", 344.

sanılanın aksine 1910 yılında bir kaç ay ile sınırlıdır. İstanbul dönüşü 1910-1912 yılları arasında Halep'teki Sultaniye mektebinde öğretmen olarak çalışmış, daha sonra 1920 yılında yolu tekrar Halep'e düşmüştür.⁸¹ Flîks, öğretmenlikten elde ettiği gelir beklentisini karşılamayınca, neredeyse tamamı İngiliz ve Fransız yöneticilere bırakılan Tütün idaresinde (Tekel Müdürlüğünde) müdür olarak çalışmaya başladı.⁸² Görevine bağlılığı ve avukatlık yapmak istememesine rağmen, tütün kaçakçılarıyla uzlaşma içinde olan diğer iş arkadaşlarının yaptıklarını benimsemediğinden, Tekel Müdürlüğündeki görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Flîks, 1912'de Beyrut'a tercüman olarak atanmasına karşın bu görevde sadece 4 ay çalışarak tekrar Halep'e döndü ve I. Dünya savaşının sonuna kadar orada kaldı. *el-Arûs* ve *el-Merâkib* adlı Suriye dergilerinde yazıları yayınlandı. Yazılarında dolayı yerli ve yabancı edip ve şairlerden teşekkür ve takdir mektupları aldı.

Flîks bir taraftan çalışırken, bir taraftan da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Arap milliyetçiliğinin en sert savunucuları olan Hıristiyan Lübnanlıların eserlerini inceledi. Ahmed Fâris Şidyâk (1804-1888), *Trablusşam* gazetesinin sahibi Hüseyin el-Cisr (1845-1909), *el-Cinân* dergisinin sahibi Butrus el-Bustânî (1819-1883), oğlu Selîm el-Bustânî (1848-1884), Beyrut'taki Amerikan kolejinin ilk hocası müsteşrik Cornelius Van Alen Dyck (1818-1895) ve *el-Meşrik* dergisinin yazı işleri müdürü Keldânî rahibi Louis Cheikho (1859-1927) gibi reformist yazarların eserlerinin etkisinde kaldı.⁸³

I. Dünya savaşı sonrası Arap ülkelerini Osmanlıya isyan eden Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın liderliğinde birleştirme çabalarının başlaması üzerine, Arap birliğinin koyu savunucularından biri olan Flîks, kürsülerde hamaset yüklü konuşmalar yaptı. 1919 yılında yaptığı bir konuşmanın dinleyiciler tarafından oldukça beğenilmesi üzerine önünde yeni kapılar açıldı. Birleşik Arap Ordusunun Suriye'yi ele geçirmesi üzerine Arap ordusuna katıldı ve kurulan Yasin el-Hâşimi hükümeti tarafından Halep yöneticiliğine atanan Iraklı Cafer Askeri Paşa'nın⁸⁴ sekreterliğine atandı.

⁸¹ Nassâr, *Sekâfetünâ*, 35.

⁸² Habîb, "es-Sadîku'r-râhil Flîks Fâris", 1340.

⁸³ Nassâr, *Sekâfetünâ*, 35; Abbûd, *Ruvvadu'n-nehdati'l-hadîse* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1952), 160-164; 175-179.

⁸⁴ Cafer Askeri Paşa (1886-1936), Kerkük doğumludur. 1901'de İstanbul'a gelerek Askeri okula kaydoldu. 1914'de Teğmen rütbesiyle mezun oldu. I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda İngilizlere karşı savaştı. Cemal Paşa'nın yönetim anlayışına karşı çıkarak Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal komutasındaki Kuzey Arap ordusuna katıldı. Arap Lawrence

Uzunca bir süre Suriye'de yaşayan Fâris, ani bir kararla 1920 yılı ortalarında Beyrut'a döndü. I. Dünya savaşının sona ermesi üzerine bölgedeki Osmanlı nüfuzu sona ermiş ve yapılan görüşmeler sonucu Suriye ve Lübnan Fransızlara terk edilmişti. Fransızlar da bölgeyi yönetmek üzere General Guro'yu⁸⁵ göndermişlerdi. Çoğu Lübnanlı gibi Flîks de General Guro'nun cesaretini takdir etti. İkisi arasında oluşan dostluk ve karşılıklı saygının sonucunda General Guro, o ana kadar Lübnan'a girmesi yasak olan Emin er-Reyhânî'nin Flîks Fâris'in sorumluluğunda Lübnan'a dönmesine izin verdi.⁸⁶

Amerika'daki Mehcer (göç) edebiyatçıları arasında liderlik sorunu yaşanırken, Lübnan, Suriye ve Irak'ta durum çok farklı değildi. 16 Mayıs 1916'da Fransa adına François Georges Picot, İngiltere adına ise Mark Sykes imzaladığı için Sykes-Picot antlaşması olarak da bilinen antlaşmanın hükümlerine göre Fransa, Suriye'nin tamamını, Lübnan, Adana ve Mersin bölgesini alacaktı. Bağdat, Basra arasında kalan Irak toprakları ile Akdeniz'e açılan Hayfa Limanı da İngiltere'nin olacaktı. Bunun dışında her iki ülke ayrıca kendilerine birer nüfuz alanı seçiyor ve Kerkük- Akkâ hattının kuzeyi Fransızlara, güneyi İngilizlere ayrılıyordu. Filistin uluslararası bir statüde

komutasında eniştesi Nuri Said ile birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaştı. 1915'te Faysal ordusuyla birlikte Şam'a girdi. Faysal'ın değer verdiği bir komutandı. 1923'te Şam'da kurulan Ali Rıza er-Rikâbî hükümetinde ve daha sonra 1926'daki Yasin el-Hâşimî hükümetinde Savunma bakanı olarak yer aldı. Irak ve İngiltere arasındaki Kahire Konferansında ve Lozan görüşmelerinde Irak temsilcisi olarak yer aldı. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Cafer el-Askerî, *İsyancı Arap Ordusunda bir Harbiyeli: Cafer el-Askerî*, (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2008).

⁸⁵ Tam adı Henri Joseph Étienne Gouraud (17 Kasım 1867 -16 Eylül 1946) Fransız komutan. Mayıs 1915'te yönetimindeki 10. tümenle Çanakkale Savaşı'na katılmıştır. Haziran 1915'te 1. Kerevizdere Muharebesi ve Zığındere Muharebesi sırasında sağ kolu kopmuş, iki bacağı da kırılmıştır. Tekrar askeri hizmete geri dönen Gouraud, Fas ve Avrupa'da çeşitli görevlerde bulundu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Ortadoğu temsilcisi olarak Suriye'ye Yüksek Komiser olarak atandı. Gouraud, 23 Temmuz 1920 tarihinde Maysalun Savaşı'nda Kral Faysal'ın kısa ömürlü monarşisini yok etmiş Fransız kuvvetlerinin komutanıydı. Şam'ın işgali ile Büyük Suriye Devrimi güçlerini yendi ve Suriye Fransız Mandası kuruldu. Gouraud, Suriye ve Lübnan'daki Fransız Yüksek Komiseri olarak sömürge yönetiminin etkin başkanı oldu. Gouraud 1919 ile 1923 yılları arasında görev yaptığı Suriye'de en yüksek rütbeli asker olarak Türk-Fransız Cephesi'nde Fransız birliklerinin komutanlığını da yaptı. Erişim 17. 05. 2019, https://tr.wikipedia.org/wiki/Henri_Gouraud

⁸⁶ Lübnan ve Suriye Fransız mandasına tabiydi ve Fransız General Guro genel manda komutanıydı. Ortadoğu siyasetinin aktörlerinden biri olan İngiltere ise bölgedeki Fransız varlığından rahatsızdı ve Arap ülkelerinin tek bir devlet halinde birleştirme siyaseti güdüyordu. Aynı ideali savunan ve bu amaçla dönemin Arap liderleriyle görüşerek ikna etmek için seyahatler yapan Emîn er-Reyhânî'nin gezileri ve fikirleri Fransızları rahatsız ediyordu. Bu nedenle de Lübnan'a dönüşü yasaklanmıştı.

olurken, diğ er Arap toprakları bağımsız olacaktı. Osmanlı egemenliğindeki Arap toprakları Fransız ve İngilizler arasında gizlice paylaşılıyor, ancak bağımsızlık hayali kuran Araplara Osmanlı bölgeden çıkarıldıktan sonra bağımsız bir devlet kurma sözü veriliyordu. Antlaşmanın uygulanması İngiltere ve Fransa arasında başlangıçta kolay olmadı. İngiltere işgal ettiği Suriye'den çıkmak istememiş, Fransa ise antlaşma uyarınca Suriye ve Lübnan'ın kendisinin olduğunu iddia etmiştir. Sonunda İngiltere, Suriye ve Lübnan'da Fransız mandasını kabul etmiştir. 1918'de Osmanlı yönetiminin sona ermesinden sonra Suriye'de Arapların kısa bir bağımsızlık dönemi olmuştur. Bu bağımsızlığın devamlı olacağını zanneden Araplar İngilizler ve Fransızlar tarafından aldatıldıklarını ancak 1920 yılında anlayabildiler. Fransa ve İngiltere Suriye'nin bağımsızlığını tanımadılar. 1920'de Fransız kuvvetleri Şam'a girdi ve 1922'de Milletler Cemiyeti'nin de onayıyla Suriye'de resmen Fransız manda yönetimi başladı.⁸⁷

Lübnan ve Suriye'deki Arapların sert tepkisiyle karşılaşmaktan çekinen, silahlı bir işgal girişiminde bulunmayı göze alamayan Fransa'nın Suriye ve Lübnanlı Arapları ikna etmek ve direncini kırmak için birtakım tedbirler alması gerekiyordu. Bu noktada Fransızlar birden Suriye ve Lübnan'daki mason localarını ve Amerika'daki göç edebiyatçıları hatırlayıverdiler. Hem Fransız destekli Maruni mason localarıyla, hem de Amerika'daki göç edebiyatçılarıyla irtibatı olan, fanatik Arap milliyetçisi aynı zamanda amansız bir Osmanlı düşmanı olan, Arapçayı çok iyi kullanan, hitabeti etkili, saygınlığı olan birilerinin arabuluculuk yapması gerekiyordu.

Lübnan'daki otorite boşluğu ve siyasi belirsizliğin farkında olan Flîks, durumdan kendisine vazife çıkararak önce Lübnanlıların gözünde yükselmek için semavi dinlerin birbirine yakınlaştırılması, dinler arası diyalogun sağlanması, sevgi ve hoşgörünün yayılması, Arap milletinin üstünlüğü, taassup ve cehaletin ortadan kaldırılması, ahlaki çöküntünün önlenmesi, edebiyat ve sanatın yeniden toplumda değer kazanması için gazete, dergi ve kürsülerde boy gösterdi. Kendisine merkez olarak da Lübnan'ı seçmişti. 1921'de çeşitli fraksiyonlara mensup Lübnanlıları bir araya getirecek bir konfederasyon oluşturmaya çalıştı. Lübnan asıllı önde gelen Arapların yanı sıra çeşitli Fransız kuruluşlarıyla ve Fransa Devleti'nin resmi temsilcileriyle görüşmeler yaptı.⁸⁸ Çok kültürlü, birçok etnik unsurdan ve çok dinli bir yapıdan oluşan Lübnan'da Flîks'in bu konfederasyon

⁸⁷ Erhan Afyoncu, "Sykes-Picot Antlaşması ve Suriye", *Sabah gazetesi* 15 Nisan 2018, erişim: 15. 06. 2019, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2018/04/15/sykes-picot-antlasmasi-ve-suriye>

⁸⁸ Şeybûb, "Flîks Fâris", 344.

düşüncesinin ardında bölgenin tamamını otoritesi altına almak isteyen Fransızların olduğunu düşünüyoruz. Ancak bu dönemde kürsülerde yeksek sesle dillendirdiği başta taassuba karşı topyekûn mücadele, etnik ve dinsel ayrımcılığın ortadan kaldırılması olmak üzere yukarıda saydığımız konulardaki konuşmaları Fransızların bölge üzerindeki gizli niyetlerini perdelemekten öteye gidemedi.

1. Dünya savaşı yıllarında bütün dünyayı etkileyen ekonomik kriz nedeniyle Lübnan ekonomisi çökmüş, özellikle Amerika ve Brezilya'ya göç etmiş Lübnanlıların gönderdikleri yardımlar da büyük oranda azalmıştı. Üstelik dünya basınında Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlığıyla ilgili yapılan neşriyat çalışması durma noktasına gelmişti. 1916 da siyasi ve edebi bir örgüt olarak Kuzey Amerika'da kurulan *er-Râbitatü'l-kalemiyye* (Kalem Birliği) örgütü de I. Dünya Savaşı sonrasında tamamen edebi bir örgüt hüviyetine bürünmüş, siyasi ideallerinden vazgeçmişti. Bu sebeplere ek olarak Kuzey Amerika'da Lübnan ve Suriyelilerin kurdukları dernekler arasında tartışmalar başlamıştır. Hatta Kalem Birliği'nin (*er-Râbitatü'l-kalemiyye*) üç önemli ismi Cubrân, Nu'ayme ve Reyhânî arasında derneğin liderliği ile ilmi ve edebi çizgisi konularında gizli bir rekabet vardı.

1921 yılında ülkesindeki yönetim tarzını protesto eden Iraklı tanınmış şair ve edebiyatçı Ma'rûf er-Rusâfi Beyrut'a gelerek edebi mahfillerde ve mason localarında bir dizi konuşma yapar. Flîks Fâris'in arkadaşlarından biri, aynı zamanda bir göç edebiyatçısı olan Şükrullah el-Curr'un anlattığına göre Rusâfi Beyrut'ta mason localarının baş konuğu olur. İskoç ritine bağlı Selâm locasında bir konferansa davet edilir ve locada Rusâfi'yi takdim konuşmasını Flîks Fâris yapar.⁸⁹ Onun gelişmiş toplumlarda edebiyatın ve edebiyatçının konumuna dair yaptığı konuşma dinleyicilerin büyük beğenisini kazanır. Fransız mandası yüksek komiseri General Guro aradığını bulmuştur. Flîks hasta olmasına karşın, Guro'nun isteğiyle Amerika'daki Lübnanlıları birleştirmek gibi göstermelik bir amaçla, yanına tanınmış sanatçı Cân ed-Dibs (ed-Debbis)'i de alarak 1921 sonlarında Amerika'ya doğru yola çıkar.⁹⁰

3. Flîks'in Amerika Yolculuğu

Flîks Fâris'in Amerika seyahatinin amacı ile ilgili tarihçilerin ve çağdaşı Arap edebiyatçılarının verdikleri bilgiler incelendiğinde, Flîks'in bu seyahati Fransız General Guro'nun teşvik, destek ve görevlendirmesiyle

⁸⁹ el-Curr, "Flîks Faris", 3.

⁹⁰ Şeybûb, "Flîks Fâris", 344. Nassâr'a göre Flîks'in Amerika'ya gidiş tarihi 1920 yılı ortalarıdır. Bkz.: Nassâr, *Sekâfetünâ*, 36.

yaptığı görüşü öne çıkmaktadır. Bu seyahatin temel amacı ise I. Dünya savaşı sonrasında Fransız mandasına bırakılan Lübnan ve Suriye'den Amerika'ya göç eden Arap aydınlarını, edebiyatçı ve şairleri, tüccar ve işadamlarını ülkelerine dönmeye ikna etmek ve Fransızların bölgede gerçekleştirmek istedikleri askeri ve siyasi faaliyetler konusunda gurbetteki Arapları bilgilendirmektir. Bu mümkün olmasa bile en azından Lübnanlı göçmenleri, Amerika ve diğer batı ülkelerinde çıkardıkları gazete ve dergilerde Lübnan halklarını bölge üzerindeki Fransız nüfuzuna karşı isyan etmemeye ve direniş göstermemeye çağıran yazılar yazmaya ikna etmektir. Bu bağlamda 1916'da Cubrân, Nu'ayme ve Reyhânî gibi yazarlar tarafından siyasi bir örgüt olarak kurulan er-Râbitatü'l-Kalemiyye (Kalem Birliği)'nin 1921'de edebi bir kulübe dönüşmesinin sebebinin de Flîks ve ed-Dibs'in bu Amerika seyahati olduğunu düşünüyoruz. Bunun yanı sıra Flîks'in bu yolculukta başka hedefleri de vardı:

1. Kendine yeni bir rota belirlemeye çalışan, siyasi çalışmalardan edebi alana geçiş yapmaya çalışan Kalem birliği (er-Râbitatü'l-kalemiyye) grubu mensupları arasındaki tartışmaları görüşmeler yoluyla bitirmek.
2. Henüz Fransız mandasında bulunan, bağımsızlığını kazanmamış Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlığı meselesini gurbetteki edebiyatçı, şair, yazar ve gazetecilerin tekrar gündemlerine almalarını sağlamak.⁹¹
3. Bütün dünyayı kasıp kavuran ekonomik kriz sebebiyle Lübnan ve Suriye ekonomisini yeniden canlandırmak için Latin ve Kuzey Amerika ülkelerinde yaşayan Araplara ülkelerinin durumunu anlatarak yardım toplamak.
4. Son olarak yakalandığı hastalığını Amerika'da tedavi ettirerek yeniden sağlığına kavuşmak.

Uzun ve çileli bir yolculuktan sonra henüz Amerika'ya ulaşmadan Ellis adasında (Long island) arkadaşı Cân ed-Dibs (ed-Debbis)⁹² ile birlikte İngilizler tarafından tutuklandı ve 16 gün gözaltında kaldı. Ortadoğu'da Fransızlarla rekabet halinde olan ve bölge ile ilgili gizli planları olan İngilizler, onun söylemlerinden rahatsız olmuşlardı. İşte tam bu esnada Emin er-Reyhânî devreye girerek serbest bırakılmalarını sağladı.

Flîks'in tam iki yıl süren Kuzey Amerika ülkeleri yolculuğunda Amerika'da göçmenlerle Flîks arasında kuvvetli bağlar ve dostluklar

⁹¹ el-Curr, "Flîks Faris", 3.

⁹² er-Râvî, "Flîks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 25.

kuruldu, önceki dostluklar pekiştirildi.⁹³ Özellikle edebiyatçı göçmenlerle Flîks sık sık bir araya gelerek uzun toplantılar yaptı. Bunlar arasında Cubrân Halil, Na'ûm Mukerzel, Mîhâ'il Nu'ayme ve Reşîd Eyyûb özellikle zikredilmelidir. Mîhâ'il Nu'ayme'nin Cubrân Halîl Cubrân adlı kitabında Cubrân'a yönelik eleştirilerine Flîks'in ağır bir dille karşılık vermesi onun Cubrân'ı ne kadar çok sevdiğinin bir kanıtıdır.⁹⁴ Bu toplantılardan birisinde kendisine Detroit kentinin anahtarı hediye edilmiştir. Şair ve hatip olarak Flîks'i çok beğenen Cubrân *es-Sâih* gazetesinde onun hakkında bir yazı yazmıştır. Flîks, Cubrân'la karşılaşmasını şöyle dile getirir: "Cubrân'la uzun saatler birlikte oturdum. Hayatımda tanıdığım hiçbir önemli şahsiyet beni onun kadar etkilemedi." Hayatlarının sonuna kadar Cubrân ve Flîks dost kalmış ve mektuplaşmış; hastalığının şiddetlenmesi üzerine Flîks, ölümünden sonra kaleminin Cubrân'a verilmesini vasiyet etmiştir.

Şubat 1922'de Flîks, Kuzey Amerika'da başkanlığını edebiyatçı Fâdî Murâd'ın yaptığı "el-Muntedâ es-Sûrî/Suriye Forumu"nda konuşmacıdır. Aynı yıl Mart ayında Cem'iyetü's-Suriyyeti't-tehzîbiyye (=Suriye Eğitim Topluluğu)'nin şeref üyesi seçildi. Nisan ayında "Lübnan Forumu"nda bir konuşma yaptı. Mayıs ayında ise Fransa-Lübnan Kızılhaç Örgütünde bir konuşma yaptı. Newyork Times başta olmak üzere *Free, Journal, es-Sâih, el-Hüdâ* ve *el-Ahlâk* gibi gazete ve dergilerde yazıları ve kendisiyle yapılan röportajlar yayımlandı.

Flîks, Amerika'da bulunduğu süre zarfında General Guro ile sürekli irtibat halinde bulunmuş ve yaptıklarıyla General Guro'nun takdirini kazanmıştır. Guro, kendisini resmi bir görevle taltif etmeyi düşünmüşse de Flîks kabul etmemiş ve avukatlıkla meşgul olmayı tercih etmiştir.⁹⁵ 1923'te Lübnan'a dönen Flîks, General Guro'nun yerine Levant (Suriye ve Lübnan) Yüksek Komiserliği görevine atanan Maxime Weygand üzerinde General Guro kadar etkili olamadı. Lübnan'a döndükten sonra Amerikan gazete ve dergileriyle yazışmayı bırakmayan Flîks, bir süre burada çalıştıktan sonra Mısır'a gitmeyi ve Mısır gazetelerinde yazmayı düşündü. Flîks 1925 yılında yapılan seçimlerde milletvekilliğine aday olmuş ama başarılı olamamıştır. Bir süre avukatlık yapan Flîks, 1930 yılı sonlarında annesi, eşi ve üç çocuğuyla birlikte Mısır'a, İskenderiye'ye taşındı.⁹⁶

Flîks'in Mısır'a gidişi konusundaki rivayetler de çelişkilidir.

⁹³ el-Curr, "Flîks Fâris", 3-5.

⁹⁴ er-Râvî, "Flîks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 26.

⁹⁵ Şeybûb, "Flîks Fâris", 344.

⁹⁶ Hâris Tâhâ er-Râvî'ye göre Flîks'in İskenderiye'ye taşınması 1931 yılındadır. er-Râvî, "Flîks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 27; Nassâr, *Sekâfetuna*, 36.

Fransızlarla arası gayet iyi olmasına karşın, edebiyat ve siyaset alanında nüfuzu gittikçe artan Flîks'in bu durumu Fransızları endişelendirir. Bu nedenle onu Halep'e gönderirler. Ancak Halep'te Fransız dostu Subhî Berekât hükümetinin baskı ve tacizleri karşısında dayanamaz. Bu duruma çok içerleyen Flîks yakın arkadaşlarıyla yaptığı istişarelerden sonra 1931 yılında İskenderiye Belediyesi Tercüme Bürosu müdürü olarak çalışmaya karar verdi.⁹⁷ Lübnan ve Suriye'nin Osmanlı hâkimiyetinden kurtulması için bölgede Fransız egemenliği için çalışmış, Fransız mandasına razı olmuş, ancak Fransız baskısına dayanamayarak İngiliz mandasındaki İskenderiye'ye gitmek zorunda kalmıştır.⁹⁸

4. Flîks Fâris'in Eserleri

Flîks, 1938 yılında basılan Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900)'nin "Böyle Buyurdu Zerdüş" adlı aforizmalardan oluşan kitabının Arapçaya çevirisinin başına eklediği girişte eserlerinin bir listesini yayınlar. Vefatının hemen öncesinde yayınlanan bu listeye göre telif şiir, roman, siyasi ve toplumsal eleştiriler içeren tenkit yazılarını içeren eserleri şunlardır:

- a. *En-Necvâ ilâ nisâ' Suriye*; Fransız devriminin "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" ilkelerinin Arap kadınları arasında yayılmasını sağlamak için kaleme alınmıştır.
- b. *Risâletü'l-minber ile's-Şarki'l-Arabî*; Ömrünün son yıllarında katıldığı konferanslarda yaptığı konuşmaların derlenmiş halidir.⁹⁹
- c. *Rivâyetü'l-hubbi's-sâdik*
- d. *el-Kazâ ev Nusretü'l-irfân*
- e. *Şeref ve hiyâm*
- f. *el-Ahrâr fi's-Şark*. Arapça ve Fransızca olarak basılmıştır.

Flîks'in eserlerinden bazıları el yazması halinde olup henüz basılmamıştır. Bunlar:

- a. *el-Merâhil*. Siyasi, edebi ve sosyal içerikli yazılarından oluşmaktadır.
- b. *el-Kîtârâ*, Şiir divanıdır.
- c. *Kal'atu Haleb*.
- d. *Ruâ mutasavvıfın Arabî*. Fransızcadır.
- e. *Min ilhâmi's-Şark*
- f. *Beyne ahdeyn; kable'l-ihtilal ve ba'deh*

⁹⁷ Şeybûb, "Flîks Fâris", 344.

⁹⁸ el-Curr, "Filiyks Fâris", 3, 1 no'lu dipnot.

⁹⁹ Mecelletü'r-Risâle, "Risâletü'l-minber ile's-Şarki'l-Arabî", 5/188 (Febrâyir 1937): 238.

g. *Emâme'l-mehâkim; el-İcrâm ve'l-kânûn.*

h. *Hadîsu'l-ezhâr.*

5. Eserlerindeki ana temalar:

Flîks eserlerinde fasih bir dil kullanır. İfadeleri sağlam, cümleleri uzun, teşbihleri canlıdır. Okuyucuya, sanki karşısındaymış gibi hitap eder. Şiirleri duygu yüklüdür. Anlam bütünlüğü ve anlaşılır olmaya özen gösterirken şekil ve üslup güzelliğine de dikkat eder. Bu amaçla edebi sanatlardan mecaz, seci ve teşbihi çok sık kullanır. Flîks, hemen hemen her konuda şiir söyleyebilecek engin bir kültüre, geniş bir dilbilgisine sahiptir. Gezilerini bir kenara bırakırsak hayatı Lübnan-Halep-İskenderiye çizgisinde geçtiğinden, özellikle vatan sevgisi ve yurt özlemi konusundaki şiirleri sayı ve keyfiyet bakımından diğer konuların önüne geçmektedir.

Flîks Fâris'in iki vatani, dolayısıyla hayatının iki aşaması vardır. Bu nedenle eserlerindeki ana tema, yazıldıkları döneme göre değişmektedir. 1910 yılında başlayıp, Amerika gezisinden dönünceye kadar ki geçen sürede Flîks vatanından uzaktır ve sürekli gözetim altındadır. Özellikle Mureycat'ta iken yazdığı şiirler ve yazılar vatan özlemi ve bağımsızlık aşkıyla doludur. 1922 Amerika dönüşü yazdığı yazılar daha çok edebi eleştiri, sosyal ve ahlaki makaleler, siyasi nutuklardan ibarettir.

Flîks'in 1921-1922 yılları arasında ve 1925 yılındaki seçimlerde milletvekilliğine aday olduktan sonraki bütün konuşmalarında dile getirdiği bir cümlesi vardır: “ويل لأمة لا وطن لها” Vatanı olmayan milletin vay haline! Aslında bu cümle ile Flîks kendini anlatmaktadır. Çünkü bazen Mısır'da, bazen Lübnan'da bazen de Suriye'dedir. Eserlerinde Lübnan sevgisi öne çıkmakla birlikte Suriye'nin de kalbinde özel bir yeri vardır. Sömürüye, sömürücülere ve istilacılara isyan edercesine şöyle der: “Suriye ne zaman imkânlarını gasp eden istilacılardan, halkını kırbaç ve kılıçla yöneten kan dökücülerden kurtulabildi? Cumhuriyetçi Romalılardan konsüllere, İskender'in zulmünden Bombay hâkimiyetine, Selçuklu egemenliğinden demir pençeli batılı yöneticilerin hâkimiyetine sürekli el değiştirdi. Suriye halkı sanki köleymiş gibi Arap otoritesinden Fransız yönetimine itildi. Deve kuşu sürüleri gibi sürüldü. Bu güzel ve verimli toprakları Yunanlılar sömürdü, Araplar yakıp yıktı ve Fransızlar köleleştirdi.”¹⁰⁰

Flîks, şiirlerinde ufuk açan, yol gösteren, sorunlara alternatif çözümler üreten bir kişilik sergilemek yerine sürekli eleştiren, ağlayan, ağlatan bir

¹⁰⁰ Hayatı, eserleri ve aforizmalarıyla ilgili bazı bilgiler Flîks'in yakınları tarafından kurulan internet sitesinden derlenmiştir. Erişim: 20. 01. 2018, <http://felixfares.com>

kişiliğe sahiptir. Sürekli bir şeylerden şikâyet etmektedir. En fazla şikâyet ettiği şeylerden biri de hayatta iken insanlar tarafından anlaşılmamak olmuştur. Sürekli bir arayış içindedir ve bu çoğu zaman ekonomik sıkıntılarından kurtulmak ve istikrar arayışı şeklinde tezahür eder.

6. Flîks Fâris'in Çevirmenlik Hayatı ve Çevirileri

1930 yılı Flîks Fâris'in yazarlık hayatında kırılma noktasıdır. Bu tarihe kadar deneme, şiir, öykü ve roman yazımıyla uğraşırken bu tarihten sonra tecrübelerini, kişisel birikimlerini ve fikirlerini yer yer aforizma tarzında gelecek nesillere aktarmak üzere eserler kaleme almıştır.

Flîks, başarılı bir çevirmendi. Simultane çeviri yapabiliyor, fasih Arapçaya süratli çeviriyor, bunu yaparken kaynak ve hedef metine harfiyen bağlı kalıyordu. Yazılarında ve çevirilerinde yazarlık, şairlik ve hatiplik özelliklerini birbiriyle uyumlu bir şekilde kullanıyordu. Bu dönemde Flîks'in Fransızcadan Arapçaya yaptığı çeviriler şunlardır:

- a. *Hâkezâ tekelleme Zerâduşt*. Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900)'nin aforizmalarından oluşan *Also Sprach Zarathustra* (Böyle Buyurdu Zerdüş) adlı eserinin çevirisidir. Kaynak metnin orijinal dili Almanca olmasına karşın, Flîks eseri 1938'de Fransızca çevirisinden Arapçaya çevirmiştir.¹⁰¹
- b. *İ'tirâfât feta'l-'asr*. Alfred de Musset (1810-1857)'nin tek romanı olan *La Confession d'un enfant du siècle* (Bir Zamane Çocuğunun İtirafı; Türkçeye çeviren Yaşar Nabi Nayır) adlı kitabının Fransızcadan Arapçaya çevirisidir. 1935 yılında yapılan çeviri önce *er-Risâle* dergisinde tefrika olarak yayımlanmış, daha sonra kitap olarak basılmıştır.
- c. *Rolla*. (رولا) Alfred de Musset'in aynı addaki şiirinin Fransızcadan Arapçaya çevirisidir. 1938'de yayınlanmıştır.
- d. *İrtikâ'u Almanya el-Vatanî* (ارتقاء ألمانيا الوطني / Almanya'nın milli yükselişi). Carl Hilfriho, el-Matbaatu'l-Mârûniyye, Halep 1916.¹⁰²
- e. *Min hadâ'iki'l-Garb* (من حدائق الغرب / Batının bahçelerinden). Batılı bazı yazarlardan derlediği seçkilerin Arapçaya çevirisidir. Yazma halindedir.

¹⁰¹ Dostu Mârûn Abbûd, Flîks'in kendisine Risâletü'l-minber ile birlikte bu kitabını hediye ettiğini söylemektedir. Bkz.: Abbûd, *Müceddidûn*, 101.

¹⁰² *Mecelletü'l-Muktebes*, 94, (1.11.1914): 142; Ziriklî, *A'lâm*, 5: 155; Nassâr, *Sekâfetunâ*, 43.

- f. *el-Aglâl* (الأغلال / Prangalar). Tiyatro çevirisi olup henüz basılmamıştır.
- g. *Sevretu Atina* (ثورة أتينا / Atina devrimi). Şiirsel nesir çevirisidir.

Flîks, yaşadığı dönemde Selâme Musa ve Emin el-Reyhânî gibi Arap milliyetçilerinin söylemlerini kabul etmiş, Arap birliği düşüncesinin gerçekleşmesi için elinden gelen çabayı göstermiştir. Aynı zamanda Fransız devrimine, isyan ruhuna, milliyetçilik akımlarına da kapılan Flîks'te Lübnan ve Suriye'de Fransız mandasında bir Arap devleti kurulması düşüncesi oluşmuş ve diğer Arap yazarlardan farklı olarak ölene kadar bu düşüncesini savunmuştur. Benzer bir düşünce Emin el-Reyhânî'de de bulunmaktadır. Başlangıçta el-Reyhânî Orta Doğu'da İngilizlerin mandasında büyük bir Arap devletinin kurulması için çalışmış, ancak daha sonra İngiliz mandasına karşı çıkmıştır.

Flîks İskenderiye'de bulunduğu süre zarfında er-Risâle dergisinin sahibi ve yazı işleri müdürü Ahmed Hasan ez-Zeyyât (1885-1968) ile tanıştı. ez-Zeyyât ona sahibi olduğu er-Risâle dergisinde son edebi çalışmalarını, mücadelesini konu alan yazılarını, Arap kültürü hakkında İsmail Edhem, Tevfik el-Hakîm ve Belçikalı müsteşrik Rahip Henri Lammens (1862-1937)'le yaptığı tartışmalarını yayınlama imkânı sundu. 1936 yılında aralarında görüş ve hayata bakış konularında tam bir uyum ve samimi bir dostluk oluşan Mustafa Sâdık er-Râfiî (1880-1937) ile tanıştı.¹⁰³ Daha önce Fransızcadan Arapçaya çeviriler yapan Flîks, er-Râfiî'nin aralarında *Ru'yâ fi's-semâ'* adlı nesir çalışmasının da bulunduğu bazı makalelerini Fransızcaya çevirerek yabancı dergilerde yayınlamasını sağladı. Edebiyat mucizesi, Arapların hücceti ve dinin destekçisi olarak nitelediği er-Râfiî'nin ölümünün ardından *er-Risâle* dergisinde yayınladığı mersiyesi Flîks'in er-Râfiî'yi ne kadar çok sevdiğinin bir kanıtıdır.¹⁰⁴

Flîks, Mısırda çeviriler yapmasının yanı sıra çeşitli konferanslara da katıldı. Afrika ve Brezilya'da yayınlanan gazete ve dergilerle de yazdı. Cubrân ve Mey Ziyade'ye yazdığı mektupları gazetelerde yayınlandı. Özellikle Mey Ziyade ile olan dostluğu uzun bir süre devam etti. Yakalandığı amansız hastalıkta Mey'i yalnız bırakmadı. Birbirlerine gazetecilik, edebi eleştiri ve Lübnan için verdikleri mücadelede teşvik edici mektuplar yazdılar.

¹⁰³ Nassâr, *Sekâfetuna*, 36

¹⁰⁴ Flîks Faris, "Mustafa Sâdık er-Râfiî 1", *Mecelletü'r-Risâle*, 253 (9 Mayıs 1938): 775-776; "Mustafa Sâdık er-Râfiî 2", *Mecelletü'r-Risâle*, 254 (16 Mayıs 1938): 820-822; Flîks Faris, "Risâ", *Mecelletü'r-Risâle*, 255 (23 Mayıs 1938): 872.

Flîks'in dönemin önde gelen Arap edip ve şairleriyle mektuplaştığına da şahit olmaktayız. Bunlar arasında Halil Mutran, İlyas Ebu Şebke, Cubrân, Reyhânî, küçük Ahtal olarak bilinen Bişâra el-Hûrî, Mahmut Teymûr ile Mustafa Sadık er-Rafîi ve Ahmet Hasan ez-Zeyyât gibi Arap edebiyatçıları sayabiliriz. Daha sonra bu mektuplar yayınlanmıştır. Çağdaşı yazarlara göre Arap milliyetçiliği ve milli Arap edebiyatı uğruna her şeyini feda eden, hitabet ve şiiriyle edebiyatı canlandıran, ancak edebiyattan ve edebiyatçılardan beklediği karşılığı alamayarak hayal kırıklığı yaşayan iki edebiyatçıdan birisi Flîks Fâris, diğeri de Veliyyüddin Yeken'dir.¹⁰⁵

Mısır'da geçirdiği yıllarda Flîks'in düşüncelerinde köklü bir değişim gözlemlenir. Daha önce Arapları tek bir millet ve bağımsız bir devlet ülküsü etrafında toplamak için siyasi nutuklar atan, özgürlük-kardeşlik ve eşitlik temalarını yüksek sesle haykıran Flîks, bunlardan ümidini kesmişçesine devrimci düşüncelerinden vaz geçerek, daha yumuşak söylemlere sahip bir reformcuya dönüştü. Siyaset arenasında umduğunu bulamamasının, milletvekili seçiminde Lübnanlılardan yeterince destek alamamasının, özellikle de hayatı boyunca orta doğu politikaları doğrultusunda hareket ettiği Fransızların kendisini yüzüstü bırakmalarının, hatta kimi zaman onu Fransız çıkarları için bir tehdit unsuru olarak görmelerinin payı olduğunu düşünüyoruz. Siyaset kürsüsünden inerek tekrar minberlere dönen Flîks, kültürde batılılaşma nazariyelerine şiddetle karşı çıktı.¹⁰⁶ Cehaletin önlenmesi, taassubun ortadan kaldırılması, dinlerin uyum içinde hareket etmesi, dinler ve müntesipleri arasındaki çatışmaların sona erdirilmesi, Lübnan halkına ait doğulu kimliğin ve kültürün korunması, sanat ve edebiyat çalışmalarına hız verilmesi ve Arap kadınının bilinçlendirilmesi gibi konularda konuşmalar yapmaya başladı.¹⁰⁷ Evlilik, boşanma, çekeşlilik, kadının çalışması, kadın-erkek eşitliği, Arap kadınının Avrupalı kadınları taklit etmesi, ailenin bozulması ve ahlaki dejenerasyon konularındaki görüşleri toplumun dikkatini çekti. Kendisini destekleyenler olduğu gibi sert bir şekilde eleştirerek reddiye yazanlar da oldu. Özellikle onun maddi yaşamdan uzak durma ve sosyal hayattaki sorunların çözümünü dinde arama şeklinde özetleyebileceğimiz dünya görüşü en yakın arkadaşlarının

¹⁰⁵ el-Curr, "Filyks Fâris", 2.

¹⁰⁶ Enver Saîd Ahmed el-Cündî, *el- Me'âriku'l-edebiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Enclo el-Mısriyye, 1983), 7.

¹⁰⁷ Nassâr, *Sekâfetunâ*, 37.

bile tepkisini çekti.¹⁰⁸ Reşid Rıza (1865-1935)¹⁰⁹ ve *Risâletü'l-Minber ile's-şarki'l-Arabî* adlı eserinin giriş kısmına birer takdim yazısı yazan er-Râfîî, Muhammed Besyûnî, Abdulvehhâb en-Neccâr gibi İslam dünyasının önde gelen reformcularının övgü ve takdir dolu ifadelerine mazhar oldu.

Flîks Fâris, 27 Haziran 1939 Salı günü İskenderiye'de el-Muvâsât hastanesinde karaciğer büyümesi rahatsızlığından vefat etti¹¹⁰ ve cenazesi 12 Temmuz 1939'da Lübnan'a nakledilerek, 2 Eylül 1939 tarihinde ikinci vakti düzenlenen cenaze töreninin ardından Maruni kilisesinin bahçesine defnedildi.¹¹¹ 24 Eylül 1939 tarihinde er-Râbitatü'l-Arabiyye tarafından İskenderiye Young Caddesi 2 numaradaki el-Mahfilu'l-ekberu'l-İklîmî (Bölgesel Büyük Loca)'de adına geniş katılımlı bir anma töreni düzenlendi.¹¹²

Lübnanlı Hristiyan Arapların önde gelenlerinden birisi olan Flîks Fâris'in biyografisi hakkında bilgi veren kaynaklarda onun mason localarına kaydolup olmadığı ve herhangi bir mason locasında tekrisinin yapıp yapılmadığı konusu karanlıkta kalan noktalardan birisidir. Kimi gazete haberlerinde Lübnan'daki Fransız ve İngiliz mason localarının saflarına katılması için birçok kez ona teklif götürmelerine rağmen onun bu teklifleri reddettiğine dair haberler yer almaktadır. Ancak geçen sayfalarda aktardığımız gibi, resmen mason saflarına katılmamışsa bile Osmanlıya karşı amansız düşmanlığından ve bağımsız bir Lübnan hayalinden bir an olsun vaz geçmemiş ve bu uğurda Batılı devletlerin isteği doğrultusunda hareket eden Hristiyan Arap milliyetçileriyle ve mason localarıyla omuz omuza mücadele etmekten kaçınmamıştır.

Flîks'in 1911 İskenderiye doğumlu olan, Türkiye'nin ilk ateistlerinden ve ateizm savunucularından birisi olan İsmail Ahmed Edhem¹¹³ ile din ve

¹⁰⁸ Örneğin bu konuda Emin er-Reyhânî'nin sert eleştirileri için bkz.: Emîn er-Reyhânî, "Risâletü'l-minber ile's-şarki'l-Arabî", *Mecelletü'l-Muktetaf*, 3 (1 Ağustos 1938): 300-301.

¹⁰⁹ Bu ifadelerden bazıları için bkz.: Reşid Rıza, *Kelime an Risâleti'l-minber*, (İskenderiye: Matba'atü'l-müstakbel, 1936), Mukaddime kısmı.

¹¹⁰ Şeybûb, "Flîks Fâris", 344; Yuvâkîm, *Zilâlu'l-eruz*, 141.

¹¹¹ İsmail Ahmed Edhem, "Dem'a ale's-sadîki'r-râhil Flîks Fâris", *er-Risâle*, 315 (17 Eylül 1939): 1395; *Mecelletü'r-Risâle*, (313): 79. Nassâr 2 Eylül'ü Flîks'in vefat tarihi olarak kabul eder. Bkz.: Nassâr, *Sekâfetunâ*, 41.

¹¹² *Mecelletü'r-Risâle*, 316 (24 Eylül 1939): 1475.

¹¹³ İsmail Edhem 17 Şubat 1911'de İskenderiye'de dünyaya gelir. Babası Ahmet Bey Müslüman bir Türk, annesi Helen ise Hristiyan Almandır. Eğitim hayatı da İskenderiye-İstanbul arasında geçer. Alman filozof Büchner'in etkisiyle de materyalizmin çekim alanına girer. Darwin'in "Türlerin Menşei" nazariyesinden ve Caetani ve Goldziher gibi oryantalistlerin İslâmîyât çalışmalarından etkilenir. 1936 yazdığı küçük risalede Hz. Peygamberin hadislerin çoğunun uydurma olduğunu savunur. Ağustos 1937'de Mısır'da el-İmâm dergisinde "Niçin ateistim?" (*Limâzâ Ene Mülhid*) adlı risalesini yayımladığında eser etrafında neredeyse bir reddiyeler literatürü oluşur. Bütün din mensuplarından ona

inanç konularında yaptıkları Arapça tartışmalar, onun Osmanlı/Türkiye ile kesişim noktalarından birisini oluşturur. Flîks'in eserlerine reddiyeler yazan İsmail Edhem, onun eserlerini gericilikle itham etmiş, Flîks'i de geçmişin hayallerine inanmakla, anılarda yaşamakla suçlayarak, çevirisini yaptığı Nietzsche ve *Böyle buyurdu Zerdüşt* adlı eserini tam anlamıyla anlamamakla eleştirmiştir.¹¹⁴ Ona göre Flîks beslendiği doğu kültürüne bir Süpermen nazarıyla bakmaktadır ve bu kültür Nietzsche'nin felsefesini üzerine bina ettiği materyalist bilimsel düşünceyi anlamaktan acizdir.¹¹⁵

7. Aforizmalarından bazıları

Ülkem, seni kalpleri arasında kopmaz bir bağ; ruhsal durumları arasında aşılmaz bir çukur bulunan iki cefakâr aşığın birbirini sevmesi gibi seviyorum. Ancak Allah'ın tutuşturduğu ateşi insan söndüremez. Törelerinin beni ezmesi, taassubunun beni öldürmesi, cehaletinin küllerimi rüzgâr önünde savurması bence aramızdaki bu bağın kopmasından daha hayırlıdır.

Ülkeleri uğruna çile çekmeyenler, o ülkenin kendi ülkeleri olduğunu iddia edemezler.

Edebiyat bir devlettir; felsefeciler onun kralı, şairler de emirleridir. Düşünce, sopasının bağı, sancağının rengi olmayan bir saltanattır. Edebiyat tapınağı, jurnalcinin ve dedikoducunun giremediği kutsal bir yapıdır. Saçaklarının gölgesi altında ancak aydınlığın çocukları gölgelenebilir.

Yazıklar olsun sana kalbim! Ne kadar açgözlüsün. Ey hayat! Gururun ne kadar şiddetli! Ey insan, bir yudum su seni kandırmaya yeterken, sen susuzluğunu gidermek için engin bir deniz biriktiriyorsun.

Sonuç

Arap yazın tarihinde çoğunlukla bireysel bir bilimsel etkinlik olarak görülen çevirinin bir devlet politikası kabul edildiği, devlet tarafından teşvik edilerek desteklendiği, bunun da ötesinde çevirmenlerin siyasi otorite tarafından yönlendirildiği iki dönem vardır. Bunlardan birincisi Abbasi

reddiyeler yazılır. Katolik Hristiyanlar adına Flîks Faris ile tartışmaları meşhurdur. Aralarındaki inanç ve düşünce farklılığına rağmen ikisinin samimi iki arkadaş oldukları söylenmektedir. Nitekim 2 Eylül 1939 tarihinde Maruni kilisesinin bahçesinde Flîks Faris'in cenaze töreninde İsmail Edhem'in yaptığı duygusal konuşma bunun kanıtıdır. Konuşma için bkz.: Edhem, "Dem'a ale's-sadîki'r-râhil Flîks Fâris", 1395-1396. 23 Eylül 1940 tarihinde Akdeniz kenarında cebinde bir mektupla cesedi bulunmuş ve intihar ettiği ileri sürülmüştür. İkisi arasındaki tartışmalar ve biyografileri için bkz.: İsmet Nassâr, *Sekâfetunâ*, 29-80.

¹¹⁴ İsmail Edhem, "Hâkezâ tekelleme Zerâduşt 1", *Mecelletü'r-Risâle*, 278 (31 Uktüber 1938): 1797-1798.

¹¹⁵ İsmail Edhem, "Hâkezâ tekelleme Zerâduşt 2", *Mecelletü'r-Risâle*, 279 (7 Nufenber 1938): 1837-1838; Nassâr, *Sekâfetunâ*, 41.

halifelerinden 2. Mansur döneminde başlatılan ve Me'mun döneminde zirveye ulaşarak kurumsallaşan dönemdir. Mansur dönemi çevirileri genellikle tıp, kozmografya, mühendislik ve mantık ile ilgili olup, daha çok Farsça ve Sanskritçe gibi ara dil üzerinden Arapçaya yapılmıştır.

Mısır, Lübnan ve Suriye'de çevirinin bir devlet politikası olarak benimsendiği ikinci dönem 1773 yılında Katolik Hıristiyan grupların Fransa'dan Lübnan'a göç ederek burada birçok okul kurmalarıyla başlayıp Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır valiliği döneminde (1805-1848) zirveye ulaşan dönemdir. Bu dönemde yetenekli Arap gençleri İtalya, Fransa ve İngiltere'ye burslu olarak gönderilerek dil öğrenmeye ve çevirmenlik meslek bilgisi edinmeye teşvik edildi. 1835 yılında Diller Okulu'nun açılmasıyla bir taraftan yabancı dil eğitimi verilirken, diğer taraftan Avrupa Üniversitelerinin ders kitapları ve edebî eserleri Türkçe ve Arapçaya çevrilerek bilimsel bir Rönesans gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu dönemde çeviri sadece Avrupa dilleriyle sınırlı olmayıp, devlet denetiminde Avrupa dillerinden Türkçeye sistemli bir çeviri hareketi vardı.

Matbaanın kurulması, gazete ve dergicilik çalışmalarının ilerlemesiyle Lübnan, Suriye ve Mısırdaki bir kalkınma hamlesi gerçekleştirildi. Arap gençleriyle birlikte çoğu Suriyeli Ermeni ve Rum Katolik genci dini merkezler tarafından kontrol edilen bu bilimsel çeviri faaliyetlerinde aktif olarak yer aldı. Arap halkları 1850'li yıllardan itibaren Nasıf Yazıcı, İbrahim el-Yazıcı, Selim el-Bustânî, Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Mârûn Abbûd gibi edebiyatçı çevirmenlerin çevirileri sayesinde Fransız, İngiliz ve Rus edebiyatlarını tanıdılar. Çeviriler sayesinde Batı edebiyatlarından aldıkları öykü, hikâye, roman, seyahatname, tiyatro gibi modern edebi türleri kendilerine uyarlayarak daha da ileri taşıdılar. Bütün bu çalışmalarda iyi bir dil ve çeviri eğitimi almış, Batı ülkeleriyle devamlı iletişim halinde olan, çoğu Hıristiyan çevirmen ve edebiyatçılar öncü oldular.

İngiltere ve Fransa gibi emperyalist devletlerin Ortadoğu politikaları doğrultusunda hareket eden çevirmenler, Fransız ihtilalinin büyümesine kapılarak, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik temalı eserlere çeviride öncelik verdiler. Arapça vurgusu yaparak ve Arap milliyetçiliğini kışkırtarak bölgedeki Osmanlı hâkimiyetine son vermeye çalıştılar. Kurdukları edebi gruplar, çıkardıkları gazete ve dergiler, gizli dernekler ve mason locaları aracılığıyla Lübnan'daki 24 farklı fraksiyon arasında zaman zaman iç savaşa varan çatışmaları kışkırttılar. Lübnan'ın demografik yapısını değiştiren, sosyal düzeni bozan dış göçleri teşvik ettiler. Bölgede Osmanlı egemenliğine karşı çıkarken, İngiliz işgalini veya Fransız mandasını sevinçle karşıladılar.

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Lübnan edebi ve ideolojik çeviri çalışmalarının çokluğuyla dikkati çeker.

Dönemin meşhur edebiyatçı, hatip ve çevirmenlerinden birisi Flîks Fâris'tir. 1882-1939 yılları arasında Lübnan'da yaşayan Fâres, Fransız edebiyatının önde gelen yazarlarının eserlerini Fransızcadan Arapçaya çevirdi. Lübnan'da Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalar yürüten İttihat ve Terakki Partisine katılarak, çevirileri, şiiri ve hitabeti sayesinde "İttihatçıların Mirabeau" olarak meşhur oldu. Fransa sempatanlığının şiddetinden, Suriye ve Lübnan'ın Fransızlar tarafından işgalinde Fransa saflarında yer aldı. Lübnan'da yaşayan nüfusun tek ortak noktası Arapçaydı. Arap ismi taşıyan, Arapça konuşan ancak asıl etnik kökenlerini gizleyen Rum, Ermeni, Süryani, Maruni birçok Lübnanlı sırf Araplar üzerinde etkili olarak, Arap milliyetçiliğini harekete geçirmek için eğitim dilinin arapçalaştırılması, fasih Arapçanın güçlendirilmesi gibi argümanları sık sık gündeme getirdiler. Fransız İhtilâli'nin siyasî fikirleri önce Lübnanlı Hıristiyanlar arasında kabul görerek, oradan diğer Arap ülkelerine yayıldı. Lübnan'da ilk matbaalar Hıristiyanlarca kurulan okullarda kuruldu.

Flîks Fâris, Fransız Generali Étienne Gouraud tarafından Amerika'da yaşayan ve al-Rabitatü'l-kalemiyye adlı edebi bir dernek kuran, aralarında Cubrân Halîl, Mîhâîl Nu'ayme, Emîn er-Reyhânî, Mârûn Abbûd gibi meşhur edebiyatçıların bulunduğu Lübnanlıları tekrar Lübnan'a dönmeye ikna etmek için 1921 yılında Amerika'ya gönderildi. Lübnan halkını Fransız mandasına ikna etmek için elinden geleni yaptı. Hayatını Lübnan, Suriye, İstanbul, Amerika ve Mısır arasında idealleri uğruna mücadele ederek geçirdi. Zaman zaman birçok insanın yükselmek isteyeceği yüksek rütbeli görevlere getirilmesine karşın, içindeki edebiyat sevgisi ve reform yapma arzusu baskın geldi.

1930 yılından itibaren İskenderiye Belediyesi Çeviri Bürosunda müdür olarak çalıştı. Lübnan ve Suriye'nin Osmanlı hâkimiyetinden kurtularak yerine Fransız manda yönetiminin gelmesi için çalıştı. Fransız mandasına razı oldu, ancak Fransa'nın baskısına dayanamayıp İngiliz mandasındaki İskenderiye'ye gitmek zorunda kaldı. Hayatının sonuna kadar da burada kaldı. Telif kitapları ve çeviri eserlerinde Arap toplumunda kadının konumunun yükselmesi için mücadele etti. Felix, Arap dünyasında dinler arası diyalog fikrini gündeme getiren, bu doğrultuda Hıristiyanlık ile İslam'ı birbirine yakınlaştırmaya çalışan reformcuların öncülerindendir. Onu şöhrete kavuşturan en önemli çalışması, Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin *Also Sprach Zarathustra* adlı eserinin *Hâkezâ tekelleme Zerâduşt* adıyla

yaptığı çeviridir. Hayatını şiir, edebiyat ve hitabet için harcamasına karşın, ne istediğini elde edebildi, ne de istediği şöhreti yakalayabildi.

KAYNAKÇA

- ABBÛD, Mârûn. *Müceddidûn ve mucterrûn*. Kahire: Hindâvî, 2016.
- ABBÛD, Mârûn. *Ruvvadu'n-nehdati'l-hadîse*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1952.
- AFYONCU, Erhan. "Sykes-Picot Antlaşması ve Suriye", *Sabah gazetesi* 15 Nisan 2018, erişim: 15. 06. 2019, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2018/04/15/sykes-picot-antlasmasi-ve-suriye>
- ANDERSON, Benedict. *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- EL-'ASKERÎ, Cafer. *İsyancı Arap Ordusunda bir Harbiyeli: Cafer el-Askerî*. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2008.
- 'AVAD, Luvîs. "et-Terceme ve't-tetavvuru't-ta'bîri'l-edebî", *Sekâfetuna fî mufteraki't-tarîk*. Beyrut: Dâru'l-âdâb, 1974.
- EL-'AYYÎS, Sâlim. *et-Terceme fî hidmeti's-sekâfeti'l-cemâhîriyye*. Dimeşk: İttihâdü'l-küttâbi'l-Arab, 1999.
- 'ÂYİŞ, Abdulfettâh. *Mu'cemu'l-udebâ'mine'l-'asri'l-câhilî hattâ sene 2002*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1424/2002.
- BROCKELMANN, Carl. *Geschichte der Arabischen Literature (GAL) Supplementband*. Leiden: E. J. Brill, 1943.
- EL-CEBERTÎ, Abdurrahman b. Hasan b. İbrahim. *Târîhu 'acâ'ibi'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*. Y.y: Bulak, 1297.
- EL-CURR, Şükrullah. "Flîks Faris", *el-Edîb* 5 (1 Mayıs 1968): 3-4.
- EL-CÜNDÎ, Enver Saîd Ahmed. *el-Me'âriku'l-edebîyye*. Kahire: Mektebetü'l-Enclo el-Mısriyye, 1983.
- EL-CÜNDÎ, Enver. *A'lâm lem yunsıfhum ceyluhum*. Kahire: Dâru'l-kavmiyye, t.y.
- DÂĞIR, Yusuf Es'ad. *Mesâdiru'd-dirâseti'l-edebîyye*. 611-613. Beyrut: el-Menşuratü'l-Câmia, 1972.
- DAĞBAŞI, Gürkan. "Abbasi Dönemi Çeviri Faaliyetleri", *Eskiye* 27 (Güz 2013): 177-187.
- DEMİRCİ, Mustafa. *Beytü'l-hikme*. İstanbul: İnsan Yay., 1996.

- DÎB, Sâ'ir. "Tercemetü'l-'ulûm ve mesâ'iruhâ fi's-sekâfeti'l-Arabiyye: Muhâvele fi siyâsâti't-terceme", *Tebeyyun* 2/6 (Harîf 2013). Doi: 10.12816/0007225 erişim: 25. 5. 2019, <https://platform.almanhal.com/Reader/2/54938>
- EBÎ RÂŞİD, Hannâ. *Dâiratü'l-me'ârifî'l-mâsûniyye*. Beyrut: Mektebetü'l-fikri'l-Arabî, 1961.
- EDHEM, İsmail Ahmed. "Dem'a ale's-sadîki'r-râhil Flîks Fâris", *er-Risâle*, 315 (17 Eylöl 1939): 1395-1396.
- EDHEM, İsmail Ahmed. "Hâkezâ tekelleme Zerâduş 1", *Mecelletü'r-Risâle*, 278 (31 Uktüber 1938): 1797-1798.
- EDHEM, İsmail Ahmed. "Hâkezâ tekelleme Zerâduş 2", *Mecelletü'r-Risâle*, 279 (7 Nufenber 1938): 1837-1838.
- EKBERÎ, Hamîd. "er-Rivâyetü'l-'Arabiyyetu'l-hadise", *et-Ta'lîm* net, erişim 01. 07. 2019, <https://www.ta3lime.com/showthread.php?t=12790>
- ER, Rahmi. *Modern Mısır Romanı* (1914-1944). Ankara: Fatih Dağıtım, 2015.
- FÂRİS, Flîks. "Mustafa Sâdık er-Râfiî 1", *Mecelletü'r-Risâle*, 253 (9 Mayıs 1938): 775-776.
- FÂRİS, Flîks. "Mustafa Sâdık er-Râfiî 2", *Mecelletü'r-Risâle*, 254 (16 Mayıs 1938): 820-822.
- FÂRİS, Flîks. "Risâ", *Mecelletü'r-Risâle*, 255 (23 Mayıs 1938): 872.
- HABÎB, Kâmil Mahmûd, "es-Sadîku'r-râhil Flîks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 314 (10 Eylöl 1939): 1340-1341.
- HOURANÎ, Albert. *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- EL-HÛRÎ, Kostantin el-Bâşâ. *Muhâdara fi tarihi tâifeti'r-Rûm el-Katolîk fi Mısır*. Kahire: Y.y., 1359/1930.
- KAR'ALÎ, Bûlus. *es-Sûriyyûn fi Mısır*. Kahire: el-Matbaatu's-Sûriyye, 1928.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifîn*. Dımaşk: Matbaatü't-Terakkî, 1959.
- KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi. "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 18. 04. 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-kavalali>
- LEWIS, Bernard. *The Arabs in History*. London: Hutchinson and Co. Ltd., 1968.
- Mecelletü'r-Risâle, "Risâletü'l-minber ile's-şarki'l-Arabî", 5/188 (Febrâyir 1937): 238.

- Mecelletü'r-Risâle, 313 (3 Eylül 1939): 1329.
- Mecelletü'r-Risâle, 316 (24 Eylül 1939): 1475.
- EL-MEDENÎ, Muhammed Nemir. *el-İnficâru'l-mâsûnî*. Dımeşk: Dâru Reslân, 2015.
- NASR, Âyide İbrâhîm. *Hareketü neşri'l-kütüb fî Mısr fî'l-karni't-tâsi'a aşer*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh li'l-kitâb, 1994.
- NASSÂR, İsmet. *Sekâfetüne'l-Arabiyye beyne'l-îmân ve'l-ilhâd*. Kahire: Dâru'l-Hidâye, 2006.
- ORTAYLI, İlber. "19. Yüzyıl Sonunda Suriye Ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar" *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim* (Makaleler 1). 145-164, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.
- ER-RÂVÎ, Hâris Tâhâ, "Fliks Fâris", *Mecelletü'r-Risâle*, 1049 (20 Febrâyir 1964): 25-27.
- ER-REYHÂNÎ, Emîn. "Risâletü'l-minber ile's-şarki'l-Arabî", *Mecelletü'l-Muktetaf*, 3 (1 Ağustos 1938): 300-301.
- RIZA, Reşid. *Kelime an Risâleti'l-minber*. İskenderiye: Matbaatu'l-müstakbel, 1936. Mukaddime kısmı.
- SAMUR, Sebahattin. "Özel memuriyetle Beyrut'a gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın bir layihasının ışığında, XIX. yüzyılın sonuna doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1999): 271-287.
- SARIKAYA, Muammer. "el-Câhız'dan es-Safedî'ye Çeviri Teorisi". *Bilimname* 3 (2003/3): 133-151.
- SAYLAN, Kemal. "Hüseyin Rıza Paşa'nın 1888 Tarihli Layihasına Göre Suriye-Lübnan Bölgesi'nin Sorunları ve Çözüm Önerileri" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 54 (2015): 537-560.
- SOFUOĞLU, Ebubekir. "Osmanlı Devleti'nin Suriye Vilayetini Islah Teşebbüsleri". *History Studies Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı* (2012): 351-364. Doi Number:10.9737/hist_354
- SOY, H. Bayram. "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, 30 (2014): 173-202.
- SUÇİN, Mehmet Hakkı. *Dünden Bugüne Arapçaya Çevirinin Serüveni*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2012.
- ŞEYBÛB, Sıddık. "Filiks Fâris", *el-Muktetaf* 3 (1 Ağustos 1939): 342-345.
- EŞ-ŞİYYÂL, Cemâlüddîn. *Târîhu't-terceme fî Mısr fî ahdi'l-hamleti'l-Ferensiyeye*. ez-Zâhir: Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, 1420.

- EŞ-ŞİYYÂL, Cemâlüddîn. *Târîhu't-terceme ve'l-hareketu's-sekâfiyye fî asri Muhammed Alî*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1951.
- TÂCİR, Câk. *Hareketü't-terceme bi Mısr hilâle'l-karni't-tâsi'a 'aşer*. Kahire: Müessesetu Hindâvî, 2013.
- TANRIVERDİ, Eyyüp "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü" *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/23 (2007/2): 93-150.
- TUĞ, Salih. *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1969.
- ÜRÜN, Ahmet Kazım. *Modern Arap Edebiyatı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2015.
- YALAR, Mehmet. *Hazırlayıcı Faktörler Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- YUVÂKÎM, Fâris. *Zılâlu'l-eruz fî vâdi'n-Nîl: Lübnâniyyûn fî Mısr*. Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 2009.
- ZEİNE, N. Zeine. *Arab Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism*. Westport: Greenwood Press, 1981.
- EZ-ZEYYÂT, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Kahire: Dâru Nahdati Mısr, 1947.
- EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn. *el-A'lâm Kâmûs ve terâcim*. 3. Baskı. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- ZİYÂDE, Nikola. *Eb'âdu't-târîhi'l-Lübnânî el-hadîs*. Lübnan: Ma'hedu'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye, 1972.

ONE OF THE LITERARY AND TRANSLATOR LEADERS OF ARAB NATIONALISM IN LEBANON IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY: FLÎKS FÂRIS*

© Muammer SARIKAYA^a

Extended Abstract

There have been two periods in the history of Arab translation, where translation, which is often seen as an individual scientific activity, is accepted as a state policy, encouraged by the state, and, moreover, directed by the political authority. The first of these is the period that was initiated during the reign of the Abbasid caliphs in the 2nd Mansur period and institutionalized by reaching the summit during the Ma'mun period. Mansurian translations were mainly related to medicine, cosmography, engineering and logic, and were mostly translated into Arabic through Persian and Sanskrit.

The second period in which the translation was adopted as a state policy in Egypt, Lebanon and Syria started in 1773 when Catholic Christian groups emigrated from France to Lebanon and established many schools here and reached the peak during the governorship of Egypt (1805-1848) by Kavalalı Mehmet Ali Pasha. During this period, talented young Arabs were sent to Italy, France and England on a scholarship and were encouraged to learn languages and acquire professional translation skills. With the opening of the School of Languages in 1835, foreign language education was given on the one hand, while the textbooks and literary works of the European Universities were translated into Turkish and Arabic, and a scientific Renaissance was tried to be realized. In this period, translation was not

* The Second part of the article, which is about the life of Flîks Fâris, has been presented partially in the East in the West, International Symposium on Eastern Languages and Literacy on November 26-27, 2007 in Isyanbul/Turkey.

^a Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, muammer.sarikaya@hbv.edu.tr

limited to European languages, but there was a systematic translation movement from European languages to Turkish under state supervision.

With the establishment of the printing press and the advancement of newspaper and magazine activities, a development move was made in Lebanon, Syria and Egypt. Together with the Arab youth, many Syrian Armenian and Greek Catholic youth were actively involved in these scientific translation activities controlled by religious centers. Since the 1850s, the Arab peoples have known French, English and Russian literatures thanks to the translations of literary translators such as Nasif Yazici, Ibrahim al-Yazici, Selim al-Bustani, Ahmed Faris co-Shidyak and Marun Abbud. Thanks to the translations, they took modern literary genres such as stories, stories, novels, travel books, and theaters they took from Western literature and carried them further.

Moving in line with the Middle East policies of imperialist states such as England and France, the translators fell under the spell of the French revolution and gave priority to the works on the themes of freedom, equality and brotherhood. They tried to put an end to Ottoman domination in the region by emphasizing Arabic and provoking Arab nationalism. Through their literary groups, newspapers and magazines, secret societies and Masonic lodges, they sometimes provoked conflicts between 24 different factions in Lebanon. They encouraged foreign migration, which changed the demographic structure of Lebanon and disrupted the social order. While opposing Ottoman rule in the region, they welcomed the British occupation or the French mandate. In the last quarter of the 19th century and in the first quarter of the 20th century, Lebanese literary and ideological translation studies attract attention.

One of the famous literary, orator and translators of the period is Felix Fâres. Fâres, who lived in Lebanon between 1882-1939, translated the works of the leading writers of French literature from French into Arabic. He joined the İttihat ve Terakki Party in Lebanon against the Ottoman Empire and became famous as the "Unionist Mirabeau" thanks to his translations, poetry and rhetoric. Because of the violence of French sympathy, France took part in the ranks of France in the invasion of Syria and Lebanon by the French. France took part in the ranks of France in the invasion of Syria and Lebanon by the French because of the violence of sympathizers of France. The political ideas of the French Revolution were first accepted among the Lebanese Christians and then spread to other Arab countries. The first printing houses in Lebanon were established in schools established by Christians.

With the separation of the Ottoman Empire from Lebanon in 1918 after World War I, Christian Arabs and Arab nationalists gained their wishes, but they could not find the peace and peace they wanted. Despite the fact that nearly a century has passed since these events, they have become desirous of the Ottoman period due to the recent Druze-Maronite conflicts, civil war, Israeli attacks and economic crises. He was sent to America in 1921 by French General Etienne Gouraud to persuade the Lebanese, including famous writers such as Gibran Khalil, Mikhail Nuayma, Emin al-Rihani, Marun Abbud, to return to Lebanon. He did his best to persuade the Lebanese people to the French mandate. He spent his life fighting for his ideals between Lebanon, Syria, Istanbul, America and Egypt.

Felix worked as a director at the Translation Office of the Alexandria Municipality in 1930, as his political expectations were not met. He worked for French sovereignty in the region in order to free Lebanon and Syria from Ottoman rule, but he accepted the French mandate, but could not resist the French pressure and had to go to Alexandria in the English mandate. He stayed here for the rest of his life. He struggled for the rise of the position of women in Arab society in copyright books and translation works. Felix is one of the pioneers of the reformers who brought up the idea of interreligious dialogue in the Arab world and tried to bring Christianity and Islam closer. Although he spent his life in poetry, literature and rhetoric, he did not get what he wanted, nor did he get the fame he wanted

Keywords: Arabic interpretation and translation, history of translation, Felix Fâres, Arab nationalism, Lebanon.

